

2017-02

jaargang 48
nummer 02
maart 2017

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Euthanasie en dementie

Joden en Palestijnen: conflict zonder uitzicht

De malaise in de liberale utopie

‘Borrelpraat’ over meningsuiting en democratie

Godsdienst is fantastisch

Het H.V. en jongensbesnijdenis

VRIJDENKERSBORREL

Een Vrijdenkersborrel (of Verlichtingsborrel of Tafel van de Rede) is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, skeptici en andere belangstellenden op zoek naar de rede. Er worden een aantal van deze evenementen in Nederland georganiseerd. Zou u er zelf eentje willen organiseren? Neem dan contact met ons op via info@devrijgedachte.nl.

!!! LET OP: Tijd en plaats van de hieronder vermelde borrels kunnen veranderen.
■ ■ ■ **Kijk dus altijd op onze website voor de actuele informatie.**

Amsterdam – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Heffer, Oudebrugsteeg 7, Amsterdam
Wanneer: elke derde woensdag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: amsterdam@devrijgedachte.nl

Deventer – Vrijdenkersborrel

Locatie: De Fermerie, Mugeplein 9, Deventer
Wanneer: elke eerste donderdag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: deventer@devrijgedachte.nl

Den Haag – Haagse Verlichtingsborrel

Locatie: Stadsbrasserie De Ooievaer, Turfmarkt 2, Den Haag
Wanneer: elke tweede maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: €3,00, drankjes voor eigen rekening
Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Utrecht – Vrijdenkersborrel

Locatie: Café Willem Slok, Korte Koestraat 2, Utrecht
Wanneer: elke eerste maandag van de maand (zie agenda)
Tijd: 20:00 – 22:00 uur (inloop vanaf 19:30 uur)
Kosten: vrij toegang, drankjes voor eigen rekening
Contact: utrecht@devrijgedachte.nl

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

COVER

Voorop: Paul Cliteur (staand links) beantwoordt vragen, Verlichtingsborrel Den Haag, 9 jan. 2017.

Achterop: *boven links op de voorgrond en boven rechts* Jan ten Cate, John Tsoutsanis en Lex Sip van de organisatie van de Verlichtingsborrel Den Haag, 13 feb. 2017; *midden links en rechts:* Miriam van Reijen tijdens de Vrijdenkersborrel Utrecht, 6 feb. 2017; *onder:* Verlichtingsborrel Den Haag 9 jan. 2017, *links* Gert Jan Geling en Paul Cliteur, *rechts* Shirley Verschuren van de borrelorganisatie.

Sinds 1856

Atheïstisch-Humanistische Vereniging

De Vrije Gedachte

ALGEMENE JAARVERGADERING

op zaterdag 22 april 2017 in het gebouw van het
Utrechts Centrum voor de Kunsten, Domplein 3, Utrecht
Zaal open 13.30 uur, aanvang 14:00 uur

De Algemene Jaarvergadering is niet openbaar en alleen toegankelijk voor leden van de vereniging en genodigden met goedkeuring van het bestuur. We beginnen met een presentatie van onze nieuwe voornemens. Na afloop drinken we iets met elkaar.

Agenda:

1. Opening door de voorzitter;
2. Ingekomen stukken en mededelingen;
3. Goedkeuren notulen jaarvergadering 23 april 2016;
4. Jaarverslag 2016;
5. Financieel verslag van de penningmeester over 2016;
6. Verslag van de kascontrolecommissie;
7. Benoeming nieuwe kascontrolecommissie;
8. Verslag overige permanente en tijdelijke commissies;
9. Begroting 2017;
10. Vaststellen contributie en abonnementsgeld voor 2018;

Korte pauze;

11. Bestuursactiviteiten;
12. Keuze van de Vrijdenker van het Jaar 2017 (zie pag. 9 van De Vrijdenker 2017-02);
13. Internetzaken;
14. Bestuursverkiezing;
15. Rondvraag;
16. Sluiting.

Toelichting z.o.z.

Toelichting agenda:

Agendapunt 7:

De kascommissie bestaat uit Lex Sip en Joseph Koenraadt.

Agendapunt 8:

Naast de kascontrolecommissie kent de vereniging nog de redactiecommissie van De Vrijdenker en een lobbycommissie. Tevens heeft de vereniging vertegenwoordigers in de Stichting Leerstoel Leo Polak aan de Universiteit van Groningen.

Agendapunt 10:

Het lidmaatschap van de vereniging kost thans (2017) € 28,00 en het abonnement op ons tijdschrift De Vrijdenker € 35,00 per jaar. Een lid-abonnee is € 60,00 verschuldigd.

Het bestuur stelt voor de bedragen voor 2018 te verhogen, voor het lidmaatschap tot € 30,- , voor abonnees tot € 36,- en voor lid-abonnees tot € 62,-.

Agendapunt 11:

- Op zaterdag 24 juni vindt de Vrijdenkersdag plaats.
- Op zaterdag 7 oktober wordt de 30^e Anton Constandse-lezing gehouden. Na afloop vindt de laudatio van de *Vrijdenker van het jaar* plaats.

Agendapunt 14:

- Periodiek aftredend en herkiesbaar voor twee jaar zijn: voorzitter Fabian van Langevelde, penningmeester Jacques Honkoop en algemeen bestuurslid Leon Korteweg.
- Aftredend en herkiesbaar voor een jaar is secretaris Dik Kruithof.
- Algemeen bestuurslid Saskia Spigt en ledenadministrateur Gerhard Elferink zijn aftredend en niet herkiesbaar.
- Het bestuur stelt voor Stanley Bakker te benoemen tot bestuurslid.

Kandidaten voor het bestuur kunnen zich tot 1 april 2017 aanmelden.

De kandidatuur dient door ten minste vijf leden te worden gesteund.

Kandidaatstelling is mogelijk via het e-mailadres: info@devrijgedachte.nl.

Op hetzelfde adres kunnen ook het verslag van de jaarvergadering 2016 en de jaarverslagen van secretaris en penningmeester worden aangevraagd.

De Vrijdenker

jaargang 48 • nummer 02 • maart 2017

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
* Uitnodiging voor de Algemene Ledenvergadering 2017	<i>Bestuur</i>	(1 en 2)
* Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie / Bestuur</i>	4
* Door kleinigheidjes nader tot het atheïsme (2, slot)	<i>Joseph H. McKenna</i>	5
* De malaise in de liberale utopie (2)	<i>Fons Tel</i>	6
* Reactie op Thomas Spickmann “De zelfrijdende auto”	<i>Gert Korthof</i>	7
* Over Trump en Wilders	<i>Thomas Spickmann</i>	8
* Keuze van de Vrijdenker van het Jaar 2017	<i>Bestuur</i>	9
* ‘Borrelpraat’ over meningsuiting en democratie	<i>René van Elst</i>	10
* Is levenscuratele bij dementie de uitweg?	<i>Anton van Hooff</i>	14
* Timothy Snyder - <i>Zwarte aarde</i>	<i>Enno Nuy</i>	15
* Godsdienst is fantastisch (1 van 2)	<i>Tom van Ewijk</i>	18
* Atheïst zijn of in een opperwezen geloven	<i>Adrian C. Voeten</i>	22
* Reactie op Voeten	<i>René van Elst</i>	22
* Nir Baram - <i>Een land zonder grenzen</i>	<i>Enno Nuy</i>	23
* Is het Humanistisch Verbond wel of niet tegen jongensbesnijdenis?	<i>Anton van Hooff</i>	24
* Memoblaadjes (7)	<i>René van Elst</i>	26
* Debat? Er is geen debat!	<i>Enno Nuy</i>	28
* Geen renaissance in het Rijksmuseum Twenthe	<i>Anton van Hooff</i>	29
* DVG op Facebook	<i>Bestuur</i>	30
* Dominee, rabbi of pastoor? (8)	<i>(J.G. ten Bokkel)</i>	30

Attentie: De manier waarop De Vrije Gedachte zich presenteert op Facebook is veranderd. Zie pag. 30.

Attentie: Help mee de Vrijdenker van het Jaar 2017 kiezen! Zie pag. 9.

AGENDA

za. 22 april 2017 - Algemene Jaarvergadering in Utrecht
 en, voorzover nu bekend:
 zo. 11 juni 2017 - Atheïsmedag van het Atheïstisch Verbond in Houten
 za. 24 juni 2017 - Vrijdenkersdag
 za. 7 oktober 2017 - Anton Constandse Lezing & Vrijdenker v/h Jaar

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte**, waarover meer in nevenstaand kader.

Redactie:

Jan Bontje
René van Elst – hoofd-, eind-, opmaakredacteur
Els Geuzebroek
Anton van Hooff
Thomas Spickmann

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (met ingang van 2017):

- Lidmaatschap met abonnement € 60,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 28,— „
- Abonnement € 35,— „
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 28,— „
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De **vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte** is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Richard Duijnstee
Gerhard Elferink – ledenadministrateur
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter

Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde – voorzitter
Saskia Spigt

Adres:

Postadres: Postbus 398, 3500 AJ Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement op tijdschrift De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: www.youtube.com/channel/UCGbnWeBA14MF2n9OnyQqzLw
- Facebook-pagina's: <https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte> en
...com/Democratie en Samenleving - DVG
...com/Ethiek en Mensenrechten - DVG
...com/Milieu en Dierenwelzijn - DVG
...com/Skepticisme en Anti-Kwakzalverij - DVG
...com/Onderwijs en Opvoeding - DVG
...com/Atheïsme en Secularisme - DVG

Door kleinigheidjes nader tot het atheïsme (2, slot)

Joseph H. McKenna

15. Omdat de meeste mensen die ooit geleefd hebben geen christenen zijn geweest, gaan de meeste mensen naar de hel – zo wint de duivel de kosmische strijd.
16. God moet al miljoenen jaren voordat hij de mensheid schiep geweten hebben dat de overgrote meerderheid van de mensen terecht zou komen in de eeuwigdurende en hopeloze ellende van de hel, zelfs met zijn 'heilsplan'.
17. Een heilsplan waarmee maar een klein deel van het menselijk ras wordt gered is geen 'succesvol' reddingsplan.
18. Veel tegenstrijdigheden in de evangeliën kunnen niet met elkaar verzoend worden, zoals bijvoorbeeld de uiteenlopende verhalen over Jezus opstanding. Wie gingen er allemaal naar het graf? Hoeveel engelen waren daar? Wat waren de engelen aan het doen? Wie zag Jezus het eerst? Wanneer verscheen Jezus voor het eerst aan zijn discipelen? Waar steeg Jezus ten hemel op? Alle informatie hierover is in de vier evangeliën verschillend.
19. En wat gebeurde er met al die mensen die uit hun graf verzezen toen Jezus uit zijn graf herrees? Gingen zij weer aan hun vroegere werk en naar hun vroegere (hertrouwde) echtgenoten? Hoe komt het dat niemand iets over hun naam en levensverhaal heeft opgepikt?
20. Kon Jozef elke jalouzie van zich afzetten omdat Maria hem ervan had overtuigd dat een geest haar zwanger had gemaakt?
21. Waarom worden Judas en Pilatus niet als heiligen beschouwd die immers de directe oorzaak waren van Jezus' heilbrengende dood? Waarom zijn er geen standbeelden van Judas en Pilatus?
22. Bij nadere beschouwing heeft geen enkele van de beweerde 'voorspellingen' aangaande aspecten van Jezus' leven in de originele Oud-Testamentische teksten ook maar iets te maken met Jezus.
23. Het christendom zegt dat er in de hemel een oorlog was tussen de engelen van Satan en de engelen van Michael. Een 'oorlog' tussen bovennatuurlijke wezens die niet gewond kunnen raken of bloeden?
24. Als engelen in de hemel konden zondigen, zoals Satan en zijn opstandige engelen deden, welke zekerheid hebben we dan dat mensen niet zullen zondigen na hun komst in de hemel? Of, als verlore mensen in de hemel niet kunnen zondigen, zou God dan niet meteen in het begin zulke vlek-

Michael en Satan,
door Guido Reni, ca. 1636

keloze mensen op Aarde hebben kunnen zetten?

25. De hemelse vader is als een aardse vader die voortdurende over zijn kindjes waakt en toelaat dat zij scherpe messen hanteren en hen dan de schuld geeft en niet zichzelf als ze zich en elkaar snijden.
26. Als een wonder wordt aan-gevoerd als bewijs van de juistheid van een religie, betekent dat dat in die godsdienst niet kan worden geloofd op basis van normale argumenten.
27. Je locatie bepaalt je lot als het om religie gaat. Bijna niemand kiest een religie maar men absorbeert alleen de plaatselijke religie die voorhanden is in een geografisch gebied op een bepaald moment in de geschiedenis. Dat zo zijnde, zijn de meeste mensen die ooit geleefd hebben nooit christenen geweest en de boodschap van het christendom heeft hen nooit bereikt.
28. Als kinderen niet werden geïndoctrineerd, zouden maar weinig mensen een geloof hebben. Kinderen worden nergens 'gelovig geboren'.
29. De vraag: "Wie heeft jou een geweten gegeven?" is vergelijkbaar met "Wie heeft jou een neus gegeven?" Op beide is het antwoord "de natuur". Een hond en een kat hebben een geweten, evenals een aap en zelfs sommige vogels. Die dieren weten wanneer ze iets verkeerd gedaan hebben en voelen zich schuldig en laten dat merken als ze betrappt worden. Een "geweten" is geen bewijs voor een God.
30. Godgelovigen hebben duizenden jaren andere godgelovigen tot de dood toe bestreden. Het is echter ondenkbaar dat een leger van scheikundigen biologen zou doden, of dat astronomen geologen zouden doden.
31. Ongeloof is geen misdaad en geloof is niet verdienstelijk. God kan door het ene niet gekwetst en door het andere niet gesterkt worden.
32. De psalmist die zei: "Alleen een dwaas zegt in zijn hart dat er geen God is" bedoelde dat "Alleen een dwaas is bang om zijn ongelooft aan de wijde wereld te verkondigen en houdt het geheim in zijn hart."

Originele titel: *Little things can make an atheist*, blog op website The Huffington Post, dec. 2016.

Dr. Joseph Hugh McKenna (59) is hoofd-docent Geschiedenis van religieus gedachtegoed, Universiteit van Californië, Irvine. Website: uponreligion.com. Vertaling: *René van Elst*; publicatie met toestemming van de auteur/copyright-houder.

De malaise in de liberale utopie (2)

Fons Tel

Fons Tel (Haarlem 1941) is autodidactisch vrijdenker.

In een eerder artikel heb ik geprobeerd een politiek-filosofische analyse te geven van de achtergronden van het heersende sociale onbehagen (5). Ik kwam daarin tot de slotsom dat een groot deel van de bevolking in het Westen onder invloed van de liberale ideologie zijn identiteitswaarde is kwijtgeraakt en daardoor een liberale mentaliteit heeft ontwikkeld. De kernwaarde van deze mentaliteit is vrijheid, vandaar ook de naam liberalisme.

Oorspronkelijk sloeg deze vrijheid op politieke en sociaaleconomische rechten en wel op basis van enkele liberale uitgangspunten:

- De natuur, dat wil zeggen de totale materiële werkelijkheid, wordt gedreven door blinde, doelloze krachten.
- Ook de mens wordt gedreven door een door de natuur gegeven blinde drift: zelfhandhaving of eigenbelang.
- De mens wordt gelukkiger naarmate hij zijn natuurlijke vermogens verwerkelijkt op basis van eigenbelang.
- Het grootste geluk voor de mens is gelegen in de vrijheid deze natuurlijke vermogens te verwerkelijken.

Eenieder die in staat is zich op grond van deze uitgangspunten te verwerkelijken, heeft een liberale mentaliteit en behoeft geen sociale identiteit. Na meer dan vierhonderd jaar sociale strijd is in het Westen de liberaal-democratische staatsvorm algemeen ingevoerd. Dat betekent dat niet alleen een elite van de vruchten van de liberale mentaliteit profiteert, maar geacht wordt dat de gehele bevolking ernaar streeft deze vruchten te plukken. Alles is er dan ook op gericht de burger zodanig te vormen dat hij/zij in staat is zelfstandig het geluk te zoeken in en door de ontwikkeling van zijn of haar natuurlijke vermogens en daar de vruchten van te plukken. Op het

moment echter dat steeds meer mensen in staat zijn deze liberale opdracht van individueel geluk te verwerkelijken en de productie en consumptie tot grote hoogte stijgen, worden we ons er langzamerhand van bewust dat dit niet eindeloos door kan gaan. Op alle vlakken van sociaal-culturele activiteiten komt het liberaal-kapitalistische systeem op tilt te staan, en hoe mondialer dit systeem wordt, des te heftiger gaan de alarmbellen rinkelen. Het gevoel van onbehagen neemt in gelijke mate toe.

(6)

Hier wil ik enkele van die activiteiten noemen, die door de socialisering van het liberale systeem onder een zodanige druk zijn komen te staan, dat gevreesd moet worden dat het maatschappelijk draagvlak daardoor onderuitgaat. Dit zijn de domeinen van deze activiteiten: het financieel-bancaire systeem, de globalisering, de migratie en het milieu.

De sociale domeinen

(a) In 2008 hebben we de *financiële of bankencrisis* gehad, waarbij grote internationale banken door de staat gered moesten worden, wilde het financiële systeem niet in elkaar zakken. Wat was de essentie van deze crisis? Niets meer of minder dan dat steeds meer mensen zich begaven op het speculatieve terrein van beleggen en/of lenen. Hierdoor kwamen er producten op de financiële markt die veel weg hadden van piramidespelen. Mensen werden gek gemaakt door het aanbod van beleggingen met torenhoge woekerrentes van wel 20% en meer, of kochten huizen aan met 200% hypotheek. Op den duur werd de financiële markt met deze windhandel opgeblazen, en stortte het systeem in. Alleen door staatsingrijpen kon deze zogenaamde vrije markt gered worden. Wat kunnen we uit deze les leren? Dat het vrije-markt-systeem van het liberalisme in elkaar zakt op het moment, dat iedereen zich gaat gedragen als een speculatieve

kapitalist. Dan blijkt dat dit systeem op gebakken lucht is gebaseerd en dat het alleen werkt als een kleine elite zich parasitair gedraagt, terwijl de massa zich houdt aan het sobere scenario van de calvinistische zuinigheid.

- (b) Door de *globalisering* van het arbeidsproces zijn veel industriële arbeidsplaatsen verplaatst naar de zogeheten lagelonenlanden. Dit heeft tot gevolg gehad dat alleen de kennis-economische arbeidsplaatsen in het Westen zijn gebleven en vele arbeiders op straat zijn komen te staan. Omdat arbeid *de* manier is om zich als individu in het liberale systeem te realiseren en gelukkig te worden, is het begrijpelijk dat grote groepen mensen zich daarin gefrustreerd voelen. En als ze dan zien dat de weinige arbeidsplaatsen die resteren, ingenomen worden door mensen van elders, ligt het voor de hand dat deze frustratie zich richt op deze mensen, wat tot discriminerende onderbuikgevoelens leidt.
- (c) Onzekerheidsgevoelens nemen nog sterker toe door *de grote instroom van vluchtelingen* met een islamitisch geloof. Deze mensen hebben een sterke identiteit die ze vaak ook op een pregnante manier uitdragen, en die op vele gebieden sterk afwijkt van wat zich in het liberale Westen gevormd heeft. Dit roept vooral daarom sterke afweergevoelens op, omdat we onder invloed van het liberale gedachtegoed veel identiteitswaarde zijn kwijtgeraakt en daarvoor in de plaats een liberale mentaliteit hebben ontwikkeld. Nu het vooruitgangsoptimisme van de liberale ideologie sterk gestagneerd is en wij zelf weer op zoek zijn naar onze identiteit, steekt de krachtige islamitische identiteit sterk af tegen onze eigen zwakke identiteit. Worden dan ook nog vanuit deze islamitische identiteit terroristische daden gepleegd, dan

bereiken frustraties een kookpunt, die in woede kunnen omslaan.

- (d) Waarin het oververhitte systeem van kapitalistische productie en consumptie zich het sterkst doet voelen, is natuurlijk het *natuurlijke milieu*. De meeste van onze economische activiteiten drijven nog steeds op fossiele brandstoffen, die bij verbruik broeikasgassen vormen, wat tot klimaatverandering leidt. De vruchten die wij plukken met behulp van het kapitalistische arbeidsproces worden door de dreiging van milieucatastrofes met de dag zuurder en geven ons collectief een schuldgevoel. Ook dit gevoel zet zich om in sociaal onbehagen als uiting van onzekerheid en angst.

Vijandbeeld

Als we naar de aard van de kapitalistische arbeidsvruchten kijken, dan kunnen we daaruit concluderen dat zij hoofdzakelijk materialistisch zijn. Dat wil zeggen dat wij zowel de dode als de levende materialen zodanig omvormen, dat ze tot bevrediging dienen van onze behoeften. Daarbij geldt maar één regel: de menselijke behoefte staat centraal en alles wat niet menselijk is, mag als middel dienen om deze behoefte te bevredigen. Met deze regel hebben wij ons losgemaakt van het natuurlijke milieu en alles wat niet menselijk is dood verklaard – geobjectiveerd heet dat in de wetenschap. De natuur is daarmee onze vijand geworden, die wij met onze arbeid moeten verslaan om onze behoeften te kunnen bevredigen. Het pregnantst drukt deze mentaliteit zich uit in onze relatie met de levende wezens die niet veel meer zijn dan productie- en consumptiegoederen of als gezelschapswezens dienen. (7)

Als er iets goed is aan het heersende sociale onbehagen, dan zou dat erin bestaan dat wij ons bewust gaan worden van het *vijandbeeld* dat wij middels de liberale ideologie van de natuur hebben. Met dat vijandbeeld hebben wij ons in een mentale leegte geplaatst die met geen enkel materieel product te vullen valt. Pas als wij de natuur om ons heen weer als een levend geheel gaan ervaren dat zijn intrinsieke waarde heeft en in staat is met ons te communiceren, zullen we

hopelijk ook ontdekken dat de hele natuur vervuld is van bewustzijn en wij daar deel van uitmaken. Een hoopvol teken is dat in de huidige ontwikkeling van de theoretische fysica het besef doorbreekt, dat aan alle fysische grondbegrippen (ruimtetijd, zwaartekracht, materie) informatie ten grondslag ligt. De baanbrekende ideeën van Erik Verlinde, hoogleraar theoretische fysica aan de Universiteit van Amsterdam, geven ons het uitzicht op een universum waar niet een blinde, maar een informatieve (en dus een ‘ziende’, bewuste) natuur van kracht is. (8) Wanneer deze ideeën meer sociaal aanvaard gaan worden, is het te hopen dat wij ons vijandbeeld van de natuur om kunnen zetten in een levend beeld van de natuur – een natuur waar informatie en bewustzijn, en niet blinde krachten en driften, de drijfveren zijn achter alle natuurlijke processen. Dan zou onze geluksbeleving ook niet meer zo eenzijdig materialistisch hoeven te zijn. De mentale leegte die de liberale ideologie bij ons heeft gevormd en die tot een algemeen sociaal onbehagen heeft geleid, zou dan hopelijk op een hoger niveau van bewustzijn inhoud gegeven kunnen worden.

Noten

- (5) ‘De malaise in de liberale utopie’, *De Vrijdenker*, november 2016.
- (6) In de sociale psychologie wordt dit fenomeen cognitieve dissonantie genoemd. Het is pijnlijk informatie te accepteren die in conflict komt met ons gedrag of onze overtuiging. Als die pijn onverwerkt blijft, komen mensen vast te zitten. Veel onbehagen is af te leiden uit deze cognitieve dissonantie.
- (7) In zijn artikel ‘Dierlijk duurt het langst’ (*De Vrijdenker*, december 2016) spreekt Tom van Ewijk zijn verbazing erover uit dat wijsgeren als Descartes en Spinoza dieren als niet veel meer beschouwden dan machines. Zij waren echter de peetvaders van de liberaal-wetenschappelijke ideologie. Hun opvatting over dieren paste dan ook geheel in het vijanddenken van de natuur die niet meer was dan een mechanisme, dat onverbiddelijk gehoorzaamde aan de universele ‘blinde’ wet van oorzaak en gevolg.
- (8) George van Hal, *Elastisch universum. Baanbrekende ideeën van Erik Verlinde*, Fontaine uitgevers, 2016.

Reactie op Thomas Spickmann "De zelfrijdende auto"

(De Vrijdenker 2017-01).

Als je voor- en nadelen van *autopilot*-systemen voor auto's wilt beoordelen, dan is het beter naar het aantal ongelukken per gereden kilometer te kijken, dan naar totaal andere bedrijfstakken zoals asbest of kernenergie. Men kan nu eenmaal geen zinnige voorspellingen doen over *autopilot*-systemen gebaseerd op problemen met asbest of kernenergiecentrales. Het meest geavanceerde *autopilot*-systeem op dit moment is van Tesla. En

Tesla's hebben de meeste kilometers gereden met zo'n systeem. De fabrikant Tesla kan alle relevante data op afstand uitlezen. Op 7 mei 2016 is in Florida een dodelijk ongeluk gebeurd met een Tesla waarbij de *autopilot* aanstond. Dat was het eerste dodelijke ongeluk per 208 miljoen afgelegde *autopilot*-kilometers. Voor alle auto's samen ligt dit getal op 1 ongeluk per 150 miljoen km (Amerika). De nationale onderzoeksraad voor verkeersveiligheid in Amerika concludeerde na bestudering van de data die Tesla ter beschikking had gesteld, dat het aantal ongelukken na de invoering van de Tesla *autopilot* met 40% was afgenomen. Een duidelijke winst dus. Het is dus dankzij het feit dat Tesla's automatisch continu data naar Tesla headquarters zenden, dat zinnige uitspraken gedaan kunnen worden over de veiligheid van *autopilot* systemen. Overigens werd Tesla niet schuldig verklaard, aangezien de bestuurder 7 seconden had om te remmen of uit te wijken. De bestuurder zat echter een video te kijken. Details staan op https://en.wikipedia.org/wiki/Tesla_Autopilot#Serious_crashes.

Gert Korthof

Over Trump en Wilders

Thomas Spickmann

Thomas Spickmann (1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker

Aangezien een apart personage sinds een aantal weken president van de VS is en de Nederlandse parlementsverkiezingen voor de deur staan, waarbij de PVV waarschijnlijk de meeste stemmen zal winnen, lijkt het mij gepast om

juist nu over mijn zienswijze betreffende het huidige rechts-populisme te schrijven.

Niet iedereen zag afgelopen najaar aankomen dat Donald Trump de presidentsverkiezing zou winnen. Zijn tegenstander Hillary Clinton was een professionele politica en trad in alle TV-debatten die zij met hem voerde overtuigender op. Een aantal partijgenoten keerde zich van Trump af. Welke kiezers gaven dan wel de voorkeur aan de ondernemer uit New York? Zeker velen die in bepaalde regio's tussen de Atlantische en Stille Oceaan leven en traditioneel conservatief, vaak religieus gemotiveerd, stemmen. Maar ook mensen die in deelstaten wonen waar vroeger grote industrieën bloeiden die echter op gegeven moment naar het buitenland verplaatst werden met grote achtergebleven werkeloosheid en wanhoop als gevolg. De betrokkenen gaven aan niet op Clinton te willen stemmen omdat de gevestigde politici jarenlang niet naar hen geluisterd hadden.

Het doel van Trump is om de industriële productie naar de VS terug te halen en op deze wijze nieuwe banen te creëren. Zijn motto is: 'Make America great again', te vertalen met: 'Maak Amerika weer groot'. Na zijn beëdiging riep de nieuwe president consumenten en werkgevers op om binnenlandse producten te kopen en landgenoten i.p.v. buitenlanders in dienst te nemen: 'Buy American and hire American!' Of dit gaat lukken is nog de vraag. In principe is het niet mogelijk om zomaar oude tijden te doen herleven, gewoon omdat er de afgelopen decennia wereldwijd economisch te veel veranderd is. Maar het is wel duidelijk dat Trump niets in internationale vrijhandelsverdragen ziet die het voor bedrijven gemakkelijk maken om banen te verplaatsen. Dit lijkt mij een voordeel.

Afgelopen december schreef ik in mijn artikel 'Het falen van Europa' kritisch over het destijds tussen de EU en de VS beoogde verdrag TTIP dat voor exporterende concerns nuttig zou zijn, maar waartegen in Duitsland, en ook beetje in Nederland, gedemonstreerd werd uit angst dat gewone burgers en werknemers de dupe ervan zouden zijn en dat het ten koste van de democratie zou gaan. Problematisch zouden de verschillen in productiestandaarden en arbeidsvoorwaarden zijn, en ook de geplande speciale internationale rechtbanken waar bedrijven klachten hadden kunnen indienen met een ondermijning van de bestaande rechtsstaat tot gevolg. Tegenwoordig spreekt niemand meer over dit verdrag, want Trump staat er niet voor open.

Bovendien is hij in een betere verhouding met Rusland geïnteresseerd, dat in het verleden door de VS en de EU steeds meer geïsoleerd werd. Bijvoorbeeld door de uitbreiding van de NAVO rich-

ting oosten, de opbouw van een raketschild in de betrokken landen, d.m.v. economische sancties na de annexatie van de Krim en eenzijdige beïnvloeding van buurland Oekraïne. De toenmalige sovjet-leider Michail Gorbatsjov die eind jaren 80 van de afgelopen eeuw een einde aan de koude oorlog tussen het oosten en het westen maakte waarschuwde in 2014 dat een nieuwe dergelijke situatie zou kunnen ontstaan. Ik keur de tegenwoordige politiek van Rusland niet goed. De mensenrechtensituatie laat te wensen over. Desondanks lijkt het mij voor Europa gunstiger als de verhouding met dat land minder gespannen raakt. Als de nieuwe Amerikaanse president ertoe bijdraagt, vind ik het niet al te erg.

Ook al ben ik het betreffende de twee bovenstaande punten met Trump meer eens dan oneens, lijkt mij de basis van zijn politiek verkeerd. Hij treedt nationalistisch op alsof de VS een bevoorrecht land zijn. Dat hij degenen zal helpen die door verplaatsing van hun banen naar het buitenland werkloos en arm geworden zijn vind ik niet al te overtuigend, aangezien hij en zijn ministers schatrijke mensen zijn. Problematisch is bovendien dat hij rechtstreeks uit de zakenwereld de politiek ingegaan is en derhalve niet over de juiste ervaring beschikt. Hij moet blijkbaar nog leren dat zijn macht beperkt is. Dit valt aan het door hem opgelegde inreisverbod voor mensen uit bepaalde moslimlanden te zien dat door de rechters weer opgeheven is. Het dagelijks gedrag dat hij vertoont en ook diverse verhalen die over zijn verleden verspreid werden, maken hem niet sympathieker.

Maar zijn succes van afgelopen november is misschien ook voor Wilders een aanmoediging om bij zijn eigen verkiezingscampagne nog harder dan voorheen op te treden. Zoals wij allemaal weten, voert hij actie tegen een al te machtige EU, tegen te veel immigratie (vooral uit het Midden-Oosten), tegen overlast veroorzakende Marokkaanse jongeren en sowieso tegen de islam. Hij is zich bewust van wat in de samenleving speelt en richt zich daarbij op onderwerpen die door de politieke elite te lang verwaarloosd werden. Daardoor voelen zich veel kiezers door hem aangetrokken. Dit is een grote overeenkomst met de situatie in de VS.

Moeten wij nu blij zijn dat de PVV steeds weer veel stemmen haalt? Ik denk van niet. Wilders weet wel bepaalde problemen aan te spreken, maar hij doet het op een eenzijdige en onfatsoenlijke wijze waardoor hij de samenleving verdeelt en de sfeer verhard raakt. Bovendien heeft hij geen echte oplossingen te bieden. In het verleden heeft Enno Nuy hem

in dit tijdschrift steeds weer bekritiseerd. Terecht, want als vrijdenkers moeten wij aangeven dat wij ons van rechtse populistten dienen te onderscheiden.

Niet alles wat Wilders zegt is verkeerd; deels heeft hij gelijk. Dit is immers bij dergelijke politici het geval waardoor zij de aandacht van veel mensen naar zich toe trekken. De Duitse filosoof Michael Schmidt-Salomon zei ooit: 'Demagogen vieren met halve waarheden hele successen.' Laten wij de anti-islam-film 'fitna' als voorbeeld nemen die sinds een aantal jaren op internet te zien is en waar alle getoonde in de moslimwereld voorkomende

gruwelijkheden uit de koran afgeleid worden. Na publicatie van de video gaf de voorzitter van de Duitse vereniging van ex-moslims, Mina Ahadi, een interview. Deze mevrouw is ooit uit Iran naar Europa gevlucht en strijdt op haar eigen wijze tegen de doodstraf en de islam. Zij zei: 'Wij moeten over 'fitna' praten. Zoals u zich kunt voorstellen ben ik geen aanhanger van Geert Wilders en zijn politiek. De film bevat uiteraard veel waarheid. Problematisch is echter dat allen die officieel moslim zijn aan de politieke islam gelijkgesteld worden. De indruk ontstaat dat de haatzaaiers die in de video verschijnen voor alle moslims wereldwijd spreken. Daar is Wilders ingetrapt.'

Hoe kan men zich het best tegen rechtse populistten en hun invloed verzetten? Michael Schmidt-Salomon antwoordde daarop onlangs: 'Doordat men ze gelijk geeft waar zij gelijk hebben en ze tegensprekt waar zij ongelijk hebben!' Wij kunnen niet ontkennen dat de EU hervormd moet worden om te kunnen overleven. Zeker zijn er Marokkaanse jongeren die overlast veroorzaken. Uiteraard moet immigratie op een goede en eerlijke wijze gereguleerd worden. En elke lezer van dit blad is het met mij eens dat de islam ingeperkt moet worden. De aanpak van deze problemen vereist vanwege hun complexiteit politieke improvisatie. Wat demagogen voorstellen is daarentegen meestal te kort door de bocht.

Verkiezing van de Vrijdenker van het Jaar 2017

Beste lezers,

Zoals u allen wel zult weten, roept De Vrije Gedachte sinds 2006 ieder jaar iemand uit tot Vrijdenker van het Jaar. Dit is steeds een Nederlandstalig persoon die door een groot oeuvre of veel publiciteit van belang is geweest voor de vrijdenkerij en de dingen waar zij voor staat, zoals bijv. scheiding van kerk en staat, vrijheid van meningsuiting, zelfbeschikkingsrecht, etc..

De Vrijdenker van het Jaar wordt gekozen door het bestuur. Dit is een langdurig proces met soms verhitte discussies. Dit jaar willen wij het eens anders aanpakken. We willen de leden verzoeken ons te laten weten wie zij vinden dat Vrijdenker van het Jaar 2017 moet worden. De naam van de genomineerde met een korte onderbouwing (de functie/activiteit van de persoon (bijv. columnist in krant X), waarom hij/zij als vrijdenker beschouwd moet worden, speciale verdienste(n)) kan worden gestuurd naar info@devrijgedachte.nl.

Aan de hand van de ontvangen nominaties zal door het bestuur een shortlist worden opgesteld. Tijdens de Algemene Jaarvergadering van 22 april zullen de aanwezigen kunnen stemmen op diegene op de shortlist die hun voorkeur heeft.

Ter voorkoming van misverstand: alleen DVG-leden kunnen iemand nomineren. Wij zien uw inzendingen met belangstelling tegemoet.

Namens het bestuur,

Fabian van Langevelde, voorzitter.

De laatste 10 jaar zijn benoemd:

- 2007 – Dirk Verhofstadt
- 2008 – Max Pam
- 2009 – Midas Dekkers
- 2010 – August Hans den Boef
- 2011 – Herman Philipse
- 2012 – Piet Borst
- 2013 – Dick Swaab
- 2014 – Hafid Bouazza
- 2015 – Karin Spaink
- 2016 – ◀ Arjen Lubach

'Borrelpraat' over meningsuiting en democratie

René van Elst

I. Paul Cliteur over religiekritiek en vreemdelingenvrees

Tijdens de Verlichtingsborrel in Den Haag op 9 januari 2017 hield Prof. Dr. Paul Cliteur ►, hoogleraar Encyclopedie van de Rechtswetenschappen in Leiden, een lezing voor een groot publiek. Ik geef hier mijn korte samenvatting daarvan.

Cliteur: Het onderwerp van mijn betoog is de juridische vervolging van religiekritiek en vreemdelingenvrees (xenofobie). Meer dan voorheen ben ik over vreemdelingenvrees gaan nadenken toen ik werd opgeroepen om als getuige-deskundige op te treden in het Wilders-proces n.a.v. diens 'minder Marokkanen'-uitspraken.

Ik ga ervan uit dat politici in beginsel vrij moeten zijn om opinies te ventileren. Degene die de opinies van een bepaalde politicus afwijst, is dan vrij om niet op diegene te stemmen. Maar nu ziet het er naar uit dat Justitie gaat uitmaken wat de toegestane opinies zijn. Dan ligt het voor de hand vragen te stellen als wat eigenlijk de taken zijn van rechter en politicus, of die elkaar mogen corrigeren, en wat de vrijheid van expressie inhoudt. Wilders werd aangeklaagd voor aanzetten tot haat en discriminatie en voor groepsbelediging. In art. 137c Wetboek van Strafrecht is groepsbelediging strafbaar gesteld, in 137d staat dat je niet mag aanzetten tot haat, tot discriminatie en tot gewelddadig optreden. Dat laatste is niet telastgelegd. De uiteindelijke veroordeling had betrekking op groepsbelediging en aanzetten tot discriminatie.

Het Franse strafrecht kent vergelijkbare bepalingen, die net als bij ons zijn afgeleid van een internationaal V.N.-verdrag uit de jaren '60 (1), waarin de deelnemende landen zich hebben verplicht om racisme te bestrijden. Daarom is niet alleen racistisch gedrag maar zijn ook racistische meningsuitingen in die landen strafbaar gesteld. Vanzelfsprekend is dat echter niet. Karel van 't Reve heeft eens geschreven: 'Ik geloof niet dat de beste manier om een bepaalde mening te bestrijden is om de uiting daarvan te verbieden.' In plaats van racistische meningsuitingen te verbieden kun je discussie aangaan over racisme, er voorlichting op scholen over geven, racistische theorieën onderuit halen etc.. Maar, zoals gezegd, diverse landen hebben de meest manifeste meningsuitingen ter zake strafbaar gesteld. Zo ook Frankrijk, waar de bekende actrice **Brigitte Bardot** ermee in

aanraking kwam. Zij was een van de vroege voorvechters van de *animal rights movement*. Die beweging heeft ertoe geleid dat in veel landen wetgeving is ontstaan voor een humanere slacht met verdoving, maar met uitzonderingen voor religieuze groeperingen, nl. moslims en joden. Brigitte Bardot keerde zich daartegen en zei dat er iets mis was met die godsdiensten; zij werd vijf keer veroordeeld voor haar religiekritiek.

Tegen de journaliste **Oriana Fallaci** (1929-2006) liep, toen zij overleed, een proces in Italië wegens religiekritiek en beledigen van moslims. Op basis van haar grote kennis van de toestand in o.a. Iran schreef zij veelverkochte boeken met scherpe islamkritiek.

De Franse schrijver **Michel Houellebecq** gaf in een boek van vóór 9/11, *Plateforme*, al een beeld van islamistisch theoterrorisme (een term van mij): terrorisme gebaseerd op een bepaalde godsopvatting, die vigerend is in het islamisme, de politieke vorm van de islam. Hij legt zijn romanfiguren heel harde opvattingen in de mond. Hij werd vervolgd toen hij in een interview zei het eens te zijn met een van die figuren, dat de islam de domste godsdienst is, maar werd vrijgesproken omdat hij erbij had gezegd dat alle godsdiensten dom zijn. Daarna is Houellebecq gaan schrijven op zo'n manier, met dubbele bodems, dat justitie geen vat meer op hem heeft.

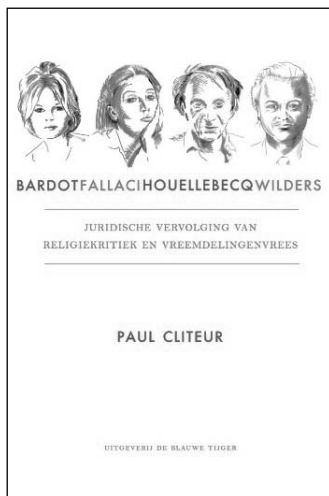
Het moge duidelijk zijn dat die juridische benadering van religiekritiek en VV niet zo vanzelfsprekend is. Je kunt ook denken: laat in het maatschappelijk krachtenspel de meningen maar botsen en laat de mensen zelf maar uitmaken wat ze van een godsdienst vinden en aan wie ze een hekel hebben. Bij elk onderdeel van de genoemde wetsartikelen kun je vraagtekens plaatsen. Wel is er veel te zeggen voor het strafbaar houden van aanzetten tot geweldpleging. Haat op zich kun je niet verbieden; haat en aanzetten tot haat leiden niet automatisch tot geweld. Je kunt denken dat het aanzetten tot discriminatie niet per se strafbaar hoeft te zijn. Wat als groepsbelediging wordt ervaren, hangt af van de teenlengte van de 'beledigde'. En waarom zou je niet over Boeddhā, Jezus en Mohammed vrijelijk allerlei opvattingen mogen ventileren?

Het is allemaal gevoelig komen te liggen, omdat het bij de in de wet verboden uitingen gaat om uitingen die betrekking hebben op ras, godsdienst, geslacht, handicap en seksuele voorkeur van (groepen) mensen. In het **Wilders**-proces ging het om Marokkanen; is dat een ras? Volgens

René van Elst (Amsterdam, 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, opgeleid als socioloog en (deels) jurist, hoofdredacteur en opmaker van De Vrijdenker en donateur van Skepsis.

het V.N.-verdrag gaat het bij ras ook om afkomst of nationale afkomst, maar dat is in ons land niet overgenomen. Naar mijn mening, die ik ook heb uitgesproken bij de rechtzitting, gaat het bij Marokkaan-zijn om een nationale identiteit en niet om een ras, want uiterlijke kenmerken zijn hierbij van ondergeschikt belang. Dit had voor de rechters een aanknopingspunt kunnen zijn om Wilders vrij te spreken en het vrije publieke debat te beschermen.

De bescherming van godsdienst tegen meningsuitingen waarvan beweerd wordt dat ze religiekritiek of racistisch zijn, levert in deze tijd vooral problemen op wanneer het gaat om militante islamisten. Overal ter wereld zie je fundamentalisme in opkomst. In Iran ontstond in 1979 een islamitische republiek onder Khomeini, terwijl er al een islamitisch koninkrijk was in Saoedi-Arabië. De islamisten hebben de wapens opgepakt en zijn geweld gaan legitimeren. Dat legitimeren zit ook wel in de heilige bronnen van het christendom; een goed beeld daarvan geeft in het Oude Testament Numeri 25. Daarin zie je wat de radicalen beweegt. Men wordt geacht ketters en blasfemisten te straffen en men hoeft dat niet aan God over te laten. Daar zien we een theologische rechtvaardiging voor allerlei terreur en in de islam is het niet anders.

Zo komen we bij de immigratieproblematiek: islamisten komen het Westen binnen als consequentie van de *open borders*-politiek. We zijn geconfronteerd met gewelddadige uitingen van het islamisme, zoals de aanslag op de redactie van Charlie Hebdo. De overheden zijn blind voor de problematiek en/of aarzelen met maatregelen. Voorbeeld: het kantoor van Charlie Hebdo werd door maar twee man bewaakt, terwijl de dag daarop 70.000 mensen konden worden ingezet op de jacht naar de daders. Intussen maken de jihadistische helemaal geen geheim van hun opvattingen; bijv. de moordenaar van Theo van Gogh gaf te kennen dat zijn daad was ingegeven door zijn geloof: "Ik heb me laten leiden door de wet die mij opdraagt om iedereen die Allah en de profeet beledigt zijn kop eraf te hakken."

Hoe op e.e.a. te reageren? Een interessante bijdrage daarover vindt u van de Deen Flemming Rose in het door Tom Herrenberg en mij geredigeerde boek *The Fall and Rise of Blasphemy Law* (uitg. Leiden University Press).

Diverse mensen hebben de aandacht van het islamistisch terrorisme getrokken, onder wie Geert Wilders en Ayaan Hirsi Ali en de genoemde Flemming Rose. Die mensen moet men nu proberen te beschermen. Voor de rechtbank heb ik opgemerkt dat het vreemd is dat juist een mening vervolgd wordt, die voor terroristen reden tot geweld is en dat de rechters zo in zekere zin een verlengstuk zijn van het internationaal terrorisme. De rechters zeiden dat zij gewoon de wet toepasten; ik zei dat zij de wet toch op verschillende manieren konden interpreteren en dat er een *escape* naar vrijspraak was. De rechters hebben mij niet gevolgd, maar na de rechtbank komen nog het Hof, de Hoge Raad en het Europese Hof voor

de Rechten van de Mens, dus we zullen zien... Daar verwacht ik overigens niet meer bij betrokken te zullen worden. Maar ik heb mijn zegje gedaan en mijn standpunt ook in mijn boek *Bardot, Fallaci, Houellebecq en Wilders. Gerechtelijke vervolging van religiekritiek en vreemdelingenvrees* (uitg. De Blauwe Tijger) uiteengezet.

- (1) Het IVUR (Internationaal verdrag ter uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie), dat op 4 januari 1969 voor Nederland in werking trad.

II. Miriam van Reijen over Spinoza

Miriam van Reijen vertelde tijdens de Vrijdenkersborrel in Utrecht op 6 februari 2017 kort iets over het leven van Spinoza om vervolgens aandacht te besteden aan zijn werk en gedachten en hoe daarin het vrije denken een plaats heeft. Het c.v.

van mw. Van Reijen laat zich moeilijk samenvatten, daarom vindt u het in een kadertje bij dit artikel. Haar lezing heb ik wel kort voor u samengevat:

Spinoza is in 1632 in Amsterdam geboren uit Joodse ouders van Spaanse en Portugese origine. Hij werd in 1656 door de Sefardisch-Joodse gemeenschap verstoten, mogelijk zelfs wegens de manier waarop hij van zijn schulden had weten af te komen. Filosoof was hij toen nog niet. Hij bleef in Amsterdam en ging 6 jaar naar de Latijnse school bij vrijdenker Franciscus van den Ende. Ook leerde hij lenzen slijpen omdat de Joden vonden dat men – hoe intellectueel ook bezig – een ambacht moest hebben om de kost mee te kunnen verdienen.

Spinoza's eerste werk was een inleiding in de filosofie van Descartes. In een voorwoord staat dat Spinoza het op drie belangrijke punten niet met Descartes eens is: Spinoza gelooft niet in een persoonlijke God, niet in het dualisme van lichaam en geest en niet in een vrije wil. Toch is hij door dit boek niet in problemen gekomen. Zijn volgende werk is de *Ethica*, waarin hij zijn eigen filosofie neerlegt. Maar hij laat dat een tijd lang in de la liggen om een ander boek te schrijven, naar aanleiding van een briefwisseling (met de koopman Willem van Blijenbergh uit Dordrecht), waaruit hem duidelijk wordt

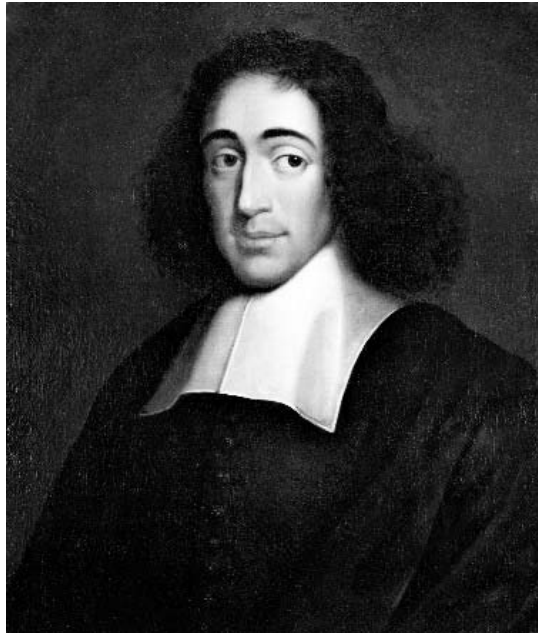
dat woorden en begrippen heel verschillend geïnterpreteerd worden en dat gelovigen niet snappen hoe men zonder goddelijke straf of beloning een deugzaam leven kan leiden. Dat nieuwe boek is het Theologisch-Politiek Tractaat (TPT), waarin hij o.m. zijn gedachten over vrije meningsuiting uiteenzet. Deels is het ook bijbelanalyse en –kritiek. Voorts gaat hij in op de verschillen tussen het theologisch en het wetenschappelijk / filosofisch begrippenkader. Dit boek wordt meteen verboden.

In de *Ethica* schrijft Spinoza hoe mensen gelukkig kunnen worden: hoe kun je minder last hebben van vervelende passies en emoties, hoe kun je gemoedsrust vinden en zo ook een prettiger mens worden voor anderen?

En hoe kan een staat ervoor zorgen dat zoveel mogelijk mensen die weg kunnen bewandelen? Hij beseft wel dat het niet voor iedereen is weggelegd om langs deze weg een gelukkiger en beter mens te worden. Na de *Ethica*, ongeveer 1½ jaar voor zijn dood, begint hij aan een nieuw boek, het Politiek Tractaat, waarin hij gedetailleerd beschrijft hoe een samenleving georganiseerd en bestuurd zou moeten worden om het geluk te bevorderen. Het boek is onvoltooid gebleven door zijn dood, daardoor weten wij niet hoe hij de democratie concreet zag; daarover gaat alleen de laatste anderhalve pagina.

Maar in zijn eerdere boeken zegt hij dat de democratie, waarin zoveel mogelijk mensen zoveel mogelijk hun eigen leven kunnen leiden, de meest menselijke en natuurlijke samenlevingsvorm is; een heel bijzonder standpunt in de 17^e eeuw! In het TPT is een van de hoofdstuktitels “Aangetoond wordt dat in een vrij staatsbestel het een ieder is toegestaan te denken wat hij wil en te zeggen wat hij denkt.” Dat is zijn thema; hij heeft het niet over vrijheid van *denken*. Hij pleit voor onbegrensde vrijheid van meningsuiting. Ten eerste omdat de mensen geen vrije wil hebben en er dus niets aan kunnen doen wat ze denken. Je kunt niet zomaar iets anders geloven dan je doet en mensen kunnen moeilijk hun mond houden dus is het onterecht als er een straf op meningsuiting zou staan. Het roept ongewenste toestanden op als een staat bepaalde meningen gaat verbieden, want dan gaan mensen doen alsof ze de correcte mening hebben, elkaar om verboden meningen aangeven etc.. Ten tweede omdat er eerder opstand komt waar men zijn mening niet kan zeggen, dus een staat heeft voordeel bij, om met Marcuse te spreken, repressieve tolerantie. Ten derde omdat het bijdraagt aan het gelukkige leven van mensen, dat ze van alle meningen kennis kunnen nemen en er vrijelijk over praten.

Als voorbeeld noemt hij Amsterdam; daar is een betrekkelijke vrijheid van meningsuiting, daar wonen veel nationaliteiten, daar bloeien handel, cultuur en wetenschap. Spinoza erkent wel dat vrije meningsuiting ertoe kan leiden dat mensen gewelddadig gaan optreden tegen bepaalde meningen, maar hij vindt dat dat risico maar genomen moet worden, zoals ook risico verbonden is aan minder hoogstaande vrijheden, bij-

voorbeeld om alcohol te gebruiken. Voorts maakt hij een heel praktisch onderscheid tussen een mening geven en een manier van spreken die feitelijk een handeling is. Bij dat laatste gaat het om ‘*speech acts*’ die bedoeld zijn om iemand tot handelen aan te zetten, gebiedende wijs dus. Die taalhandelingen vallen wat hem betreft onder het toezicht van de staat, net als gewone handelingen.

Tot zover de lezing van Miriam van Reijen.

De *Ethica* is, vertaald door Nico van Suchtelen, te vinden in de Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren en kan gedownload worden als pdf-bestand:

http://www.dbnl.org/tekst/spin003ethi01_01/spin003ethi01_01.pdf

Het onvoltooid **Politiek Tractaat** staat ook op DBNL: http://www.dbnl.org/arch/spin003staa01_01/pag/spin003staa01_01.pdf

Van de **Tractatus Theologico-Politicus** kan men Engelse vertalingen op het net vinden, bijv.:

<http://oll.libertyfund.org/titles/spinoza-the-chief-works-of-benedict-de-spinoza-vol-1> (gevolgd door het Politiek Tractaat).

Brieven van en aan Willem van Blijenbergh zijn te vinden in <https://ia800204.us.archive.org/11/items/brievenvanenaan00meijgoog/brievenvanenaan00meijgoog.pdf> vanaf pag. 96.

Een Engelstalige uitgave van de **volledige werken** van Spinoza als pdf-bestand vindt u door in Google te zoeken naar ‘*spinoza complete works*’.

Miriam van Reijen (Breda, 1946) is afgestudeerd in de sociale filosofie en ethiek (Nijmegen, 1974), en in de cultuur- en godsdienstsociologie (Nijmegen, 1983). Van 1973 -1985 was zij o.a. wetenschappelijk medewerker filosofie aan de medische faculteit van de Katholieke Universiteit Nijmegen, en docent aan diverse beroepsopleidingen voor maatschappelijk werkers en architecten. Na een verblijf van 6 jaar in Nicaragua woont en werkt zij sinds 1990 weer in Breda. Zij was tot 1 januari 2011 werkzaam als docent filosofie en ethiek aan de Academie voor Sociale Studies van Avans Hogeschool, Breda, en aan de opleiding Social Work van Fontys Hogeschool, Tilburg en Eindhoven. Vanaf 1996 is zij werkzaam als docent aan de Senioren Academie Brabant (HOVO) van de Universiteit van Tilburg, en sinds 2013 ook aan het HOVO van de Universiteit Nijmegen. Daarnaast houdt zij zich al jarenlang intensief bezig met Spinoza; in het bijzonder zijn theorie over de passies en zijn politieke filosofie, waarop zij 21 juni 2010 is gepromoveerd aan de universiteit van Tilburg. Zij was een aantal jaren bestuurslid van de Vereniging voor Filosofische Praktijk (VFP). Zij is bestuurslid van de Vereniging Het Spinozahuis.

III. Bastiaan Rijkema over weerbare democratie

De Haagse Verlichtingsborrel van 13 februari 2017 was – niet voor het eerst - gewijd aan het onderwerp democratie. Hierover sprak Bastiaan Rijkema►, in 2015 op dit onderwerp gepromoveerd bij Paul Cliteur (zie De Vrijdenker 2016-01 pag. 21 en achterkant cover).

Zijn proefschrift *Weerbare Democratie* heeft de Prinsjesboekenprijs gekregen voor het beste politiek boek van 2016. Het is uitgegeven door Nieuw Amsterdam, zie <http://www.nieuwamsterdam.nl/boeken/weerbare-democratie-bastiaan-rijkema-9789046820049>. Daar kunt u ook de eerste twintig pagina's lezen (klik op 'inkijkexemplaar' bij de afbeelding van de cover).

Ik vat Rijkema's lezing hier kort voor u samen.

Dat sommige democratieën, zoals bijv. de V.S. en Turkije, momenteel zo kwetsbaar lijken, is mogelijk doordat de democratie ook aan haar tegenstanders alle democratische vrijheden geeft, zoals de vrijheid van vereniging en het recht op deelname aan verkiezingen. Zulke rechten kunnen immers ook tegen de democratie zelf ingezet worden. Daarom is het idee ontstaan van de weerbare democratie, de gedachte dat de democratie de aantasting van haar fundamenteën door antidemocraten niet gelaten hoeft te ondergaan. Hoe kan dan worden vastgesteld of een partij antidemocratisch is en hoe kan optreden tegen zo'n partij worden gerechtvaardigd? En waarom hebben wij democratie zo hoog in het vaandel staan? De hoogleraar staatsrecht George van den Bergh formuleerde in 1936 een antwoord op de vraag of in een democratie antidemocratische partijen verboden mogen worden. Zijn bevestigend antwoord berustte op wat ik *democratie als zelfcorrectie* noem: in een democratie zijn alle besluiten herroepelijk; het volk bestuurt zichzelf door voortdurende zelfcorrectie. Een besluit om de democratie af te schaffen maakt die zelfcorrectie onmogelijk. Het volk kan nooit op een vreedzame wijze op dat besluit terugkomen. Daarom mogen democraten zich tegen dat ene besluit verzetten en is optreden tegen antidemocraten gerechtvaardigd.

In mijn boek wordt de zaak zoveel mogelijk gezien vanuit het gezichtspunt van de rechter, die moet werken met een verbodsbepaling, gericht tegen antidemocratische partijen. Het gaat dus om het vertalen van het zelfcorrectieprincipe naar een zo concreet mogelijke, juridisch werkbare, verbodsgrond. Duide-lijk moet zijn dat het zelfcorrectiemechanisme in gevaar komt; wanneer gebeurt dat? Ik ga in het boek te rade bij het Duitse Bundesverfassungsgericht en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens. Welke elementen uit de door hen gehanteerde democratieconcep-

ten zijn noodzakelijk voor het zelfcorrectiemechanisme? Dat zijn:

1. evaluatie van het beleid, gewaarborgd door actief kiesrecht en vrije, geheime, periodieke verkiezingen;
2. politieke concurrentie, via passief kiesrecht en vrijheid van vereniging, die inhoud geeft aan de evaluatie van beleid en ertoe leidt dat, uit concurrentieoverwegingen, een veelheid aan alternatieven wordt uitgedacht;
3. vrijheid van meningsuiting, die maakt dat de democratie kan putten uit een groot reservoir aan ideeën. Als deze principes worden beschermd, is de mogelijkheid gegarandeerd om terug te komen op genomen besluiten, hoe ingrijpend die ook waren.

Elke democratie beschikt over mechanismen om zichzelf te beschermen. Antidemocratische partijen worden in de praktijk reeds verboden, of op andere wijze uitgesloten. Weerbare democratie heeft als voordeel dat zulke uitsluiting in de openbaarheid plaatsvindt en expliciet gerechtvaardigd moet worden; de vraag is hoe; op die vraag hoopt mijn boek een antwoord te bieden.

Ook de historicus/auteur/columnist Geerten Waling (r.), eveneens recent gepromoveerd, was bij de borrel aanwezig.

Is levenscuratele bij dementie de uitweg?

Anton van Hooff

De artsen van ‘nietstiekembijdemantie’ hebben het grootste gelijk van de wereld met de paginagrote advertentie die ze in *NRC* en *Trouw* plaatsten. Natuurlijk kunnen artsen geen dodelijke injectie aan een dementerende geven op grond van een wilsverklaring die jaren geleden is opgesteld. Zij kan immers niet gelden als de uitdrukking van de actuele gezindheid van iemand die door alzheimer per definitie niet bij zinnen is. Ook al heeft de betrokkene in de wilsverklaring strikte criteria opgenomen – zoals niet herkennen van eigen kinderen – is het niet aan de arts vast te stellen of aan die voorwaarden wordt voldaan. Hij mag immers volgens de ‘Wet Els Borst’ van 2002 alleen op grond van ondraaglijk en uitzichtloos lijden euthanasie verrichten.

Al binnen vijftien jaar loopt de medische stand aan tegen de grens van hun euthanasiemonopolie, dat indertijd zo’n pragmatische oplossing leek. Daarmee werd exclusief voor hun beroepsgroep een ontsnapping geboden aan artikel 294.2 van het Wetboek van Strafrecht: ‘Hij die opzettelijk een ander bij zelfdoding behulpzaam is of hem de middelen daartoe verschaft, wordt, indien de zelfdoding volgt, gestraft met een gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren of geldboete van de vierde categorie.’ Die wetsbepaling is een anomalie die in 1886 aan het WvS is toegevoegd. In een tijd toen aan de staat het bewaken van de goede zeden werd toevertrouwd – bestrijding van prostitutie en dronkenschap – ergerden ethisch gezinden zich aan enkele gevallen waarbij helpers bij zelfdoding vrijuit waren gegaan.

Fameus is het geval Dettemeijer. In 1858 had deze militair geneeskundige een zelfmoordpact met zijn verloofde Jet gesloten voor het geval de minister van koloniën hun geen toestemming gaf om als getrouwd paar naar de Oost af te reizen. Toen de minister nee zei, namen beiden vergif in. Zij stierf, hij overleefde. Daarop werd hij aangeklaagd wegens moord en in eerste instantie door het Militair Gerechtshof van Noord-Holland ter dood veroordeeld. Maar in hoger beroep sprak het Hoog Militair Gerechtshof hem vrij. De motivering van de uitspraak was: als zelfmoord niet strafbaar is kan hulp daarbij het ook niet zijn (in *Geschiedenis Magazine* van februari 2016 heb ik verslag gedaan van wat het *Weekblad van het Regt* een ‘droevige roman’ noemde).

De militaire rechters handelden in de geest van de geldende wet; de *Code Napoléon* had immers de strafbaarheid van suicide opgeheven, want volgens de *Verklaring van de Rechten van de Mens* (1789) mocht de wet alleen handelingen die de gemeenschap schaadden bestrijden. In het Verenigd Koninkrijk was de zelfmoordpoging tot 1961 strafbaar, in Ierland zelfs tot 1993, maar het continent paste sinds 1810 het liberale principe toe dat eigendoding een volstrekt individuele handeling is die de gemeenschap niet schaadt. De minister van justitie moest zich in 1886 dan ook in een verbale bocht wringen om de wetswijziging te verantwoorden. De Memorie van Toelichting legitimeerde artikel 294.2 met ‘eerbied aan het menselijke leven in het algemeen verschuldigd’.

Els Borst verzuchtte: ‘Het is volbracht’, een verwijzing naar Bachs *Matthäuspassion* waarvoor ze nog haar excuus aan de Kamer moest aanbieden. Ze geloofde een uitweg te bieden door

Anton van Hooff (1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van *De Vrijdenker* en oud-voorzitter van *De Vrije Gedachte*.

artsen die zich aan een voorgeschreven procedure houden te vrijwaren van strafvervolgning. En het nu nog even zittende kabinet wil die exit bieden aan ‘stervenshulpverleners’. Opnieuw een alleenrecht voor een bepaalde beroepsgroep.

De simpele oplossing is het *Fremdkörper* 294.2 uit het Wetboek van Strafrecht te schrappen. Natuurlijk moet het aanzetten tot zelfdoding uit zelfzuchtige motieven – de lokkende erfenis – strafbaar blijven. Daarin voorziet artikel 293.1. Dan ontstaat een situatie zoals die in Zwitserland – toch niet het meest liberale land – al decennia bestaat. Daar hebben artsen verklaard dat hulp bij zelfdoding geen medische handeling is, zodat ruim baan werd gegeven aan ‘leken’. Natuurlijk zullen er ongelukken gebeuren bij het vrijgeven van hulp bij eigendoding; een perfecte afregeling van zulke levenskwesaties bestaat nu eenmaal niet – men denke aan abortus.

Artsen dienen sowieso bevrijd te worden van een ‘voorrecht’, dat nu pijnlijk begint te knellen. In plaats van priesters over leven en dood te zijn moeten ze terug in de rol die medici van oudsher hadden. In de oudheid was de arts niet meer dan het instrument van de wil van de patiënt. Die vroeg – vaak in een familieberaad – of zijn lijden inderdaad uitzichtloos en ongeneeslijk was. Zo ja, wat was voor hem dan de meest geëigende uitweg: zich versterven (*inedia*), de polsaderen ‘slaken’ of vergif? Bij de dood van de filosoof Seneca in 65 werden beide methoden door medici toegepast. Dat de dokters-eed van Hippokrates zulke hulp verbood, is een foute interpretatie van de antieke tekst; die verbiedt artsen om gifmoord te plegen.

Wat te doen met wilsonbekwame patiënten, die ‘kinds’ zijn? Behandel hen gewoon als kinderen. Het is bij minderjarigen uiteindelijk aan hun ouders te beslissen of hun leven nog leefwaardig is. Een ‘ouderlijke macht’ wordt ook toegekend aan de curator van iemand die onder curatele wordt gesteld. Niet alleen verwanten kunnen de kantonrechter om ondercuratele-stelling vragen, ook de curandus zelf kan dat doen als hij voelt dat hij de toestand niet meer aankan. De bevoegdheid van de curator gaan verder dan het financieel-zakelijke. Hij heeft ook het recht te beslissen over het toepassen van medische handelingen.

Is dit model ook niet toepasbaar bij een wilsbeschikking over het leven? De persoon die vreest voor dehumaniserende dementie zou een vertrouwde levenscurator – liefst een naaste verwant – kunnen (laten) aanstellen. Hij/zij krijgt de bevoegdheid om op een gegeven moment te bepalen of het leven niet meer leefbaar is volgens de criteria die de curandus zelf heeft vastgelegd.

Postscriptum:

Notarissen maken mij erop attent dat niet de *curator*, maar de *mentor* hier de geëigende juridische figuur is; de mentor is gemachtigd tot beslissingen over het persoonlijk lot van degene die wilsonbekwaam is verklaard. Maar ook over levensbeëindiging?

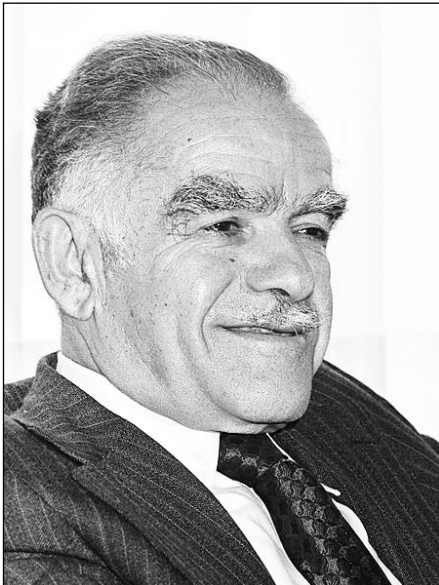

Timothy Snyder – Zwarte aarde

Ambo Anthos, 369 pagina's plus notenapparaat

Enno Nuy

Cruciaal voor het begrijpen van de geschiedenis van de holocaust is dat Hitler de wereld beschouwde als een met rassen bedekte planeet en niet als een planeet met soevereine staten. Staten betekenden niets voor hem, ook de Duitse staat niet. En al in de inleiding waarschuwt Snyder: *de geschiedenis van de holocaust is niet voorbij. Het precedent ervan is eeuwig en de lessen ervan zijn nog niet geleerd.* In zijn conclusie komt hij daar uitvoeriger op terug.

Antisemitisme dateert al uit de tijd dat de joden waren uitgeweken naar Egypte en was niet bepaald een Duitse vinding. Ook ten tijde van de eerste wereldoorlog werden de joden overal van beschuldigd en werden pogroms georganiseerd, niet door Duitsers maar door Russen. En hoewel Lenin de joden bedankte voor hun doorslaggevende steun en de joden na de tweede revolutie van november 1917 deel konden uit gaan maken van de Sovjetrepubliek, werden ze in die jaren al snel opnieuw slachtoffer van pogroms toen ze hun huizen terug wilden hebben. En zo dook de joods-bolsjewistische these op waardoor joden als communisten en communisten als joden werden voorgesteld. In diezelfde periode werden de *Protocollen van de*

Wijzen van Sion gepubliceerd. De mythe van de joden als bolsjewisten was geschapen en zou een grote rol spelen in het lot van miljoenen joden.

In die jaren woonden de meeste joden in Polen en dat land scheidde Duitsland van Rusland. Het Molotov-Ribbentrop-pact leidde uiteindelijk tot de dubbele bezetting en de vernietiging van de Poolse staat en daarmee werd de holocaust een feit.

De recessie van de dertiger jaren duidde op een falen van het kapitalisme en communisme, de twee grote vijanden van Hitler die daar het nationaalsocialisme tegenover stelde. Hitlers adagio luidde al snel: *Uit het leed van de oorlog ontstaat het brood van vrijheid.* Maar zelf was Hitler niet een echte nationalist. Hem ging het erom zijn volk aan te zetten tot de rasenstrijd die hen in staat zou stellen hun hogere doel te verwezenlijken. Een wereld zonder joden. Snyder schetst hoe Hitler zeven innovaties doorvoerde op het toen zo bekende Balkanmodel: de partijstaat, het ondernemerschap van geweld, de export van anarchie, de hybridisatie van instituties, de productie van staatloosheid, de globalisering van Duitse joden en de herdefiniëring van oorlog.

Snyder betoogt en laat zien hoe sterk het antisemitisme leefde in Polen en met name na de dood van de Poolse premier Pilsudski in 1935 waren de joden plotseling geen Polen meer maar vreemdelingen. De Poolse regering trachtte het bevolkingsoverschot te reguleren door een actieve emigratiepolitiek en dacht daarbij vooral aan joden. Madagaskar kwam als eerste in aanmerking maar al snel richtte de Poolse blik zich op een joodse staat in Palestina. De Britten steunden aanvankelijk een beperkte emigratie van joden naar Palestina maar de Duitsers waren daar fel tegen. Polen begon in 1937 zionistische zelfverdedigingsorganisaties te bewapenen en te trainen. Een van de zionistische bewegingen

die in Polen fiks aan de weg timmerden was het joods nationalistisch rechtse Betar. Menachim Begin en Yitzak Shamir waren bij Betar aangesloten. Begin koos al snel voor terrorisme om de gestelde doelen te realiseren en hij richtte de beweging Irgoen op. Ook

Avraham Stern had zich daar bij aangesloten. Irgoen zou met steun van de Poolse regering elitetroepen moeten oprichten voor de verovering van Palestina.

Er werd sterke druk op de joden uitgeoefend om Polen te verlaten. Alle gelegingen in de samenleving werkten daar aan mee: beroepsverenigingen, de kerk, universiteiten enz. Snyder laat zien hoe joden werden afgeschilderd als mensen wier aanwezigheid economisch en politiek gezien onwenselijk was.

De Poolse socialisten steunden dit antisemitisme van de regering overigens niet. De joodse staat in Palestina zou pas veel later een feit worden. Er moest eerst een wereldoorlog uitbreken en omdat Polen categorisch weigerde samen met de Duitsers tegen de Russen op te trekken, werd het uiteindelijk onder de voet gelopen door de troepen van Hitler.

Inmiddels voltrok zich de Anschluss van Oostenrijk bij Duitsland, op 11 maart 1938 en onmiddellijk barstte het antisemitisme los, de begeestering voor Hitler bleek overweldigend en dat alles leek zich in enkele dagen te voltrekken. Voor de Oostenrijkers was Hitler een Oostenrijker die terugkeerde naar huis. En bovendien leek de Duitse dictatuur veel succesvoller dan de Oostenrijkse. De Duitsers merkten al snel dat stateloosheid zoals in Oostenrijk het perfecte instrument was om de joden al hun eigendommen, vermogen

Enno Nuy (Aerd, 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

en vrijheid en waardigheid te ontnemen.

In diezelfde periode zetten de nazi's 17000 joden met Pools burgerschap over de grens met Polen maar Warschau wilde Polen die terugkeerden uit het buitenland juist dat burgerschap ontzeggen. Alleen de Dominicaanse Republiek was in die jaren bereid joden op te nemen! Twee weken na de Kristallnacht besprak Hitler de deportatie van Europese joden naar Madagaskar, een Franse kolonie die beschikbaar zou komen als Frankrijk door Duitsland verslagen zou worden. Maar ook daarvoor zou de medewerking van de Britten vereist zijn. Madagaskar is nooit meer dan een optie gebleken. De Polen bleven proberen Palestina als toevluchtsoord voor de Poolse joden te bestempelen maar Chamberlain verklaarde in april 1939 dat *“als Groot-Brittannië dan toch één partij boos moest maken, dit maar beter de joden konden zijn en niet de Arabieren”*. De loyaliteit van Arabieren en moslims was te groot en te belangrijk voor de Britten.

Schokkend is te lezen hoe de westerse mogendheden in onderhandelingen met Hitler besloten dat Sudetenland door de Tsjechen moest worden afgestaan. De Tsjechen zaten niet eens aan tafel! In 1939 zou Hitler de rest van Tsjechoslowakije innemen en spoedig was Polen aan de beurt dat met diplomatiek verkeer en onderhandelingen niet was overreed. Het ultieme doel van Hitler bleef onverkort de vernietiging van de Russische staat.

Omdat Hitler met de Polen niet tot een vergelijk kwam, sloot hij het Ribbentrop-Molotov-pact met de Russen waarbij Finland, de Baltische staten en Polen werden verdeeld tussen Duitsland en Rusland. Ondertussen bleef de staatsvernietiging in Oostenrijk en Tsjecho-Slowakije beperkt tot Anschluss en annexatie, maar in Polen werden in korte tijd meer dan zestigduizend cultuurdragers vermoord en ook hier waren de joden van de ene op de andere dag rechteloos en verloren zij met het verdwijnen van de Poolse staat het laatste restje bescherming. Ook hier werd de onderdrukking van de joden in een razend tempo opge-

voerd. Snyder: *het getto was de stedelijke uiting van de staatsvernietiging*.

Toen Hitler moest concluderen dat hij de Britten niet zou verslaan, viel de Madagaskarroute weg en zag hij zich genoodzaakt de joden naar Siberië te deporteren en dat versnelde de noodzaak van het vernietigen van het Russische leger door een verrassingsaanval. Snyder's beschrijving van de situatie in het dubbel bezette Polen van die jaren tart de verbeelding. Het was een periode van complete waanzin waarin van burgers het onmogelijke werd verlangd. De Polen hadden net

zo veel te vrezen van de Russen als van de nazi's. De Russen onthoofdden de Poolse samenleving en de nazi's zetten de vernietiging van de joden in gang, dankbaar gebruik makend van het voorwerk van de Russen. Door al deze ontwikkelingen stokte ook de Poolse steun aan de joodse bewegingen Betar en Irgoen. Stern en Shamir richtten Lechi op en deden Hitler een voorstel tot *samenwerking tussen het nieuwe Duitsland en een vernieuwd raciaal-nationaal Hebreezerschap, die gepaard zou gaan met de oprichting van een historische joodse staat op nationale en totalitaire grondslagen, die een verdragsrelatie zou hebben met het Duitse Reich, in het belang van de bescherming en versterking van de toekomstige Duitse machtspositie in het Nabije Oosten*.

Van enige samenwerking is het nooit gekomen. De Duitsers zagen meer heil in het ophitsen van de Arabieren tegen de Engelsen en de joden, die nu nergens meer terecht konden. Amerika en Palestina waren afgesloten en zo waren ze veroordeeld tot Duitsland of Rusland.

Hitler slaagde erin de blik van de Duitsers te focussen op de Rus die communist was en op de communist die jood was. Door de communisten te doden zouden dus alle joden worden uitgewist en precies daarop richtten de nazi's zich als zij de lokale bevolking die ze zojuist onder de voet hadden gelopen opriepen zichzelf te zuiveren. Zodoende hielp de lokale bevolking mee met het opruimen van de joden. Deze politiek van het grotere kwaad, zoals Snyder dat noemt, was dus een gemeenschappelijke creatie van de nazi's en de lokale bevolkingen. De holocaust begon in de achter elkaar bezette landen Litouwen en Letland, waar schijnbaar chaotische moordpartijen escaleerden tot een systematische Endlösung. Telkenmale trad daarbij hetzelfde mechanisme op: de Litouwers en Letten hielpen de Duitsers met het elimineren van de joden om zichzelf buiten schot te houden. Litouwers die voor het Sovjetregime hadden gewerkt, konden door joden te doden met een schone politieke lei beginnen.

En toen de strijd om Rusland steeds meer teleurstellingen voor de Duitsers opleverde, nam het vermoorden van joden in hoog tempo toe en daarbij werden steeds meer lokale bewoners ingezet. Zo doodde het Arajscmando in de zomer 1941 bijna 50.000 joden in Letland! Elders in Duitsland bleken politiemensen in zeer grote getale bereid deel te nemen aan de moord op onschuldige burgers, joden. Er was sprake van een verbijsterende zelfradikalisering onder burgers en politie. De SS-er Jeckeln combineerde de Sturm Abteilung, reguliere politie en soldaten en creëerde zo een uiterst efficiënte moordmachine. Hij was ook verantwoordelijk voor het ontstellende drama in Babi Jar waarbij 33.761 joden vermoord werden. Na juni 1941 bleek vrijwel elke Duitser gehoor te geven aan de oproep te participeren in het vermoorden van joden. En ook

Sovjetburgers deden er aan mee evenals communisten, ook al had ieder daarvoor zo zijn eigen redenen. Sovjetburgers deden het bijvoorbeeld om de woningen en bezittingen van joden over te kunnen nemen, arm als ze waren. Communisten deden het om de aandacht niet op henzelf gevestigd te krijgen. De Russen waren sinds de Grote Terreur van 1937-1938 sowieso al gewend aan een cultuur van aangeven en moorden. De Duitsers gaven de joden de schuld van ieder lijk dat aangetroffen werd en op die manier versterkte het doden zelf de mythe van het joods bolsjewisme. Toen later het Sovjetgezag weer hersteld werd, liepen de mensen even zo gemakkelijk weer over naar de andere kant en op die manier kon even zo gemakkelijk de mythe van het antifascisme ontstaan.

De Duitsers lieten de joden Sovjetliederen zingen, de stad uit marcheren om ze vervolgens allemaal dood te schieten: joden waren immers communisten en communisten waren immers joden. Eind 1941 hadden de Duitsers meer dan 1 miljoen joden gedood in de Sovjet-Unie!

In de tweede helft van 1941 lieten de Duitsers Russische krijgsgevangenen en gedeporteerden naar Polen komen om er de vernietigingskampen te bouwen. Ze verlieten maar al te graag de uithongeringkampen. Steeds vaker maakten de Duitsers gebruik van door vrachtwagens geproduceerde koolmonoxide maar in 1942 ontstonden al snel de gaskamers die gebouwd en gerund werden door Sovjetburgers. In dat jaar werden 1,3 miljoen joden vermoord in de Poolse vernietigingskampen en alle nog overgebleven Europese joden moesten naar Auschwitz. Het overgrote deel van de Europese joden was echter al vermoord toen Auschwitz in gebruik genomen werd. Auschwitz vormde als het ware het sluitstuk van de Duitse vernietigingsindustrie die in drie fasen werd gerealiseerd: massamoord aan de rand van massagraven, vergassing in vrachtwagens door uitlaatgassen en massamoord door vergassing met Zyklon B.

En alle Duitsers waren daarvan op de hoogte! Zoals ook iedereen in westelijk Rusland daarvan wist. Huiveringwekkend is de passage waarin

Snyder ▼ een Duitse soldaat citeert die aan zijn gezin thuis beschrijft hoe hij joden doodde, inclusief vrouwen en kinderen: *“Terwijl de baby’s met een grote boog door de lucht vlogen, schoten we hen aan flarden nog voor hun lichaampjes in de kuil in het water vielen”*.

Het vernietigen van de staat was zoals gezegd het centrale beginsel: joden die burger waren van een staat die was vernietigd door Duitsers of door Duitsers en Russen, werden allen vermoord. Duitsland creëerde daarnaast marionetstaten zoals Kroatië en Slowakije zodat Duitsland bepaalde welke burgers onder het nieuwe regime aldaar vielen. Dat was de manier om de joden daar weg te halen en op transport te zetten naar de werk- en vernietigingskampen. De Kroaten waren niet erg Belgradogezind omdat de Serven er onder alle omstandigheden wel voor zorgden dat zij de macht behielden. De Kroaten gaven nu de Serven en de joden overal de schuld van en zo werd ongeveer driekwart van alle joden tijdens de oorlog vermoord. Een soortgelijk proces voltrok zich in Tsjecho-Slowakije.

Roemenië was al behoorlijk antisemitisch en de Roemenen deden vol overtuiging mee aan het deporteren en doden van joden. Hier kregen de koning en de joden de schuld van alles wat fout ging. Door de internationale politieke ontwikkelingen raakte Roemenië de vertrouwde oriëntatie op Frankrijk kwijt en werd het na Russische agressie in de handen van de Duitsers gedreven en daarmee was het lot van de Roemeense joden bezegeld. Overigens wilden de Roemenen zelf bepalen hoe en waar ze zich zouden ontdoen van de joden. Zij ergerden zich aan de aanmatigende houding van de Duitsers vooral omdat ze Transsylvanië niet van de Hongaren hadden

teruggekregen terwijl ze op enige compensatie of genoegdoening hadden gerekend vanwege het met de Duitsers gezamenlijk optrekken tegen Rusland.

De Hongaren hadden zich bij Hitler aangesloten omdat Hongarije vooral dankzij Duitsland veel grondgebied had verworven zonder militaire inspanning nadat Hongarije veel grondgebied was kwijtgeraakt na WO I. Uiteindelijk trokken de Duitsers Hongarije binnen dat een zelfstandige staat mocht blijven onder de voorwaarde dat Hongarije mee zou werken aan de deportatie van joden uit het land. Midden 1944 werden 437duizend joden uit Hongarije naar Auschwitz gebracht van wie er ongeveer 320duizend werden vermoord.

Tot op het allerlaatst was Hitler overtuigd van de joden als oorzaak van al het kwaad op de wereld. Duitsland mocht de oorlog misschien verliezen maar de wereld zou Hitler tot het einde der tijden dankbaar blijven voor de Endlösung, zo was zijn stellige overtuiging. Snyder hierover: *“Hitler was geen Duitse nationalist die zeker was van een Duitse overwinning en die streefde naar een grotere Duitse staat. Hij was een zoölogische anarchist die ervan overtuigd was dat de ware staat van de natuur bestond en hersteld moest worden”*. Hitler hield zelfs rekening met de mogelijkheid dat hij door Rusland zou worden verslagen: *“Als het Duitse volk niet sterk genoeg en niet toegewijd genoeg is om zijn bloed te geven voor zijn bestaan, laat het dan verdwijnen en vernietigd worden door een andere, sterkere man. Ik zal geen traan laten om het Duitse volk”*.

Telkens weer keert Snyder terug naar het adagium van deze studie: alleen de joden in vernietigde staten konden worden vermoord. Slechts drie procent van de slachtoffers van de holocaust bestond uit Duitse joden. De meeste joden die in Duitsland achterbleven overleefden de oorlog. Snyder: *“Daar waar de Duitsers conventionele staten wegvaagden of Sovjetinstituten die net conventionele staten hadden verwoest afbraken, schiepen ze een afgrond waarin racisme en politiek samen naar de grote leegte leidden. In dit zwarte gat*

werden joden vermoord". *'De Duitse moorden op 5,5 miljoen joden, meer dan 3 miljoen Sovjetkrijgsgevangenen en ongeveer 1 miljoen burgers tijdens zogenoemde antipartizanencampagnes vonden allemaal plaats in staatloze zones'*.

In zijn conclusie neemt Snyder plots een grote vlucht, die hem door NRC-recensente Laura Starink hevig kwalijk wordt genomen. Ik heb er minder moeite mee. Uiteindelijk gaat het erom dat we lering trekken uit onze eigen geschiedenis. In zijn inleiding zegt Snyder al dat de holocaust nog niet ten einde is en dat we er nog steeds niet voldoende van begrepen hebben. Hij schetst het potentiële gevaar van voedseltekorten en klimaatschade (denk bijvoorbeeld aan de genocide in Ruanda die een direct gevolg was van ongekend hevige droogte in de regio) waardoor politici opnieuw voor de keuze worden gesteld hoe de relatie tussen politiek en wetenschap te definiëren. Laten we wel zijn: de nieuwe Amerikaanse president heeft inmiddels bij monde van stafchef Priebus laten weten: *that climate denial will be the official policy of Trump's administration!*

Voorts ziet Snyder de wereld veranderen op manieren die Hitler-achtige beschrijvingen van het leven, de ruimte en de tijd meer plausibel

maken. Dat klinkt verontrustend en dat is het ook. Maar is het fout of overdreven? Het antisemitisme is niet verdwenen, integendeel en daarnaast zien we wereldwijd een nieuwe zondebok ontstaan: de homoseksueel. En, schrijft Snyder: *Een algemeen voorkomende Amerikaanse fout is denken dat vrijheid hetzelfde is als de afwezigheid van overheidsgezag. Deze verwarring zagen we eerder bij het Duitsland en het Oostenrijk van de jaren dertig*, schrijft hij. Een waarneming die in het Amerika van vandaag des te actueler is.

Hitler liet de natuur samensmelten met de politiek en ook heden ten dage zie je die stellingname terugkeren, onder andere bij seculier rechts in de Verenigde Staten. Denk maar weer aan de uitlatingen van stafchef Priebus. Overigens lijkt mij deze propositie bepaald niet alleen voorbehouden aan seculier rechts maar ook aan conservatief rechts, inclusief de zeer religieuze gemeenschap in Amerika. Ook het populaire denken dat de vrije markt iets natuurlijks is, is volgens Snyder een samensmelting van natuur en politiek.

Toegegeven, in zijn conclusies neemt Timothy Snyder reuzenstappen en beperkt hij zich tot soms wat al te vluchtige waarnemingen. Er valt hier en daar misschien wat af te dingen op zijn 'snelle associaties' maar ik hou er

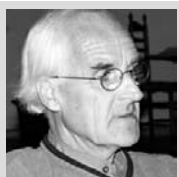
wel van wanneer een gedegen historicus juist vanuit het perspectief van zijn studie en kennis van onze gemeenschappelijke geschiedenis kijkt naar de wereld waarin wij vandaag de dag leven. En ik eindig hier graag met een iets langer citaat: *"We leven op dezelfde planeet als Hitler en hebben deels dezelfde zorgen; we zijn minder veranderd dan we denken. We houden van onze leefomgeving, we fantaseren over het verwoesten van regeringen, we denigreren de wetenschap, we hebben nachtmerries over rampen. Als we denken dat we slachtoffers zijn van de een of andere wereldwijde samenzwering, schuiven we op in de richting van Hitler. Als we geloven dat de holocaust het gevolg was van de inherente eigenschappen van joden, Duitsers, Polen, Letten, Oekraïners of wie dan ook, stappen we Hitlers wereld binnen"*.

Hoe het ook zij, wederom (na *Bloedlanden*) een formidabel boek, dit *Zwarte Aarde*. Het zijn juist dit soort studies die ons langzamerhand doen beseffen en begrijpen hoe de holocaust kon ontstaan. Die ons tegelijkertijd, zorgwekkend genoeg, doen beseffen dat de geschiedenis van die holocaust nog niet voorbij is en dat we er nog niet voldoende lering uit hebben getrokken.

Godsdienst is fantastisch (1 van 2)

Tom van Ewijk

Tom van Ewijk (1934) is filosofisch geschoold, journalist van professe, werkzaam als vertaler en essayist, auteur van o.a. *Maatschappij of Haatschappij* (Aspekt 2009).

Ik noem mij geen atheïst. Waarom zou ik tegen een god zijn die niet bestaat? Maar als die god door mensen is bedacht, een god die precies op de mens lijkt, die inderdaad mens is geworden uit de wens die de vader is van de gedachte? Of beter nog een mangeworden god en volgens sommige Amerikanen zelfs een blanke god. Deze god noem ik gevaarlijk, want met hem keert de mens zich tegen zichzelf. Bekijk ik het aldus, dan ben ik eigenlijk wel atheïst. Maar niet eentje die op zijn beurt van zijn atheïsme een 'geloof' maakt en voor eigen parochie preekt. En over de God met een hoofdletter hoef ik mij niet druk te maken.

Wel over de mens met een kleine letter die hem heeft uitgevonden. Tot zijn soort behoort ook ik. Waarom heb ik mij dan van zijn god afgekeerd? Door zelfstandig nadenken misschien? Maar er zijn ook gelovigen die dat doen. Er zijn er die hun geloof oprecht belijden en overdenken. Dat kan ik niet anders dan respecteren. Maar natuurkundige en kosmoloog Lawrence Krauss meent dat wie een beroep doet op God, blijkt geeft van intellectuele luiheid. Dat is mij veel te kras gesteld, want de oprechte overtuiging van diegenen die in God geloven, trek ik niet in twijfel. Mij zouden ze kunnen betichten van intellectuele hoogmoed.

Overigens zijn discussies tussen ons vruchteloos. Daarvoor zijn we te ver van elkaar verwijderd en we hebben er geen afstandsbediening voor. Ik moet er wel bij zeggen dat ik me er geen zorgen over maak, ik heb er geen behoefte aan om over geloof en ongelooft te redetwisten en anderen te overtuigen van mijn opvattingen.

Kortom: ik geniet van mijn denk-vrijheid, ongehinderd door dogma's, geloofsartikelen en -perikelen. Maar ik koester geen wrok jegens mijn geloof-ige opvoeding. Die was thuis niet star en niet zonder humor. Dat mag ik een voorrecht noemen, gedachtig al diegenen die er onder geleden hebben. Ook al kom ik onder de rook van het wieroekvat van meneer pastoor vandaan, ik heb er geen trauma aan overgehouden. Maar als Kierkegaard in zijn 'Johannes Climacus' zegt dat geloven begint met twijfelen, is het mijn ervaring dat twijfelen met geloven begint.

Godsdienst en kwaad

Godsdiensten zijn niet de 'bron van alle kwaad', zoals vaak en graag beweerd wordt. Voor alle kwaad is meer nodig: vooral politiek, economische belangen, culturele verschillen en de ongelijke verdeling van aardse goederen. Godsdiensten zijn bedoeld als geestelijke bindmiddelen, maar ze kunnen al gauw veranderen in splijtzwammen. Als bindmiddel verschillen ze van elkaar, want behalve de voornaamste wereldreligies als christendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme en jodendom, bestaan er nog tientallen andere religieuze bindmiddelen, waaronder ook talrijke sektes. Als splijtzwammen komen ze alle met elkaar overeen. Dat mag geen wonder heten, want in elk van die bindmiddelen is dezelfde splijtstof al vanaf de oorsprong aanwezig. En zoals bekend niet zonder eruptieve gevolgen, al sinds het begin van hun bestaan. Wat wel een wonder mag heten is dat deze zogenoemde 'bron van alle kwaad' voor miljarden mensen een toevlucht is, waaruit zij troost, hoop en kracht putten. In weerwil van alle onverzoenbare tegenstellingen en bloedige godsdienstoorlogen door de eeuwen heen, klampen mensen zich aan hun religie vast. Er moeten toch ergens een god of goden bestaan die de belofte van een eeuwige en betere wereld zullen waar-

maken? Hoop doet leven en gezien onze dolgedraaide wereld is dat een begrijpelijke hartenwens. Intussen vraag ik me af, of het onze sterfelijkheid is, waardoor de godsdiensten zijn ontstaan, want als de mens onsterfelijk zou zijn, had hij geen god nodig.

'Ontkering'

Als andersdenkende, of zeg maar gewoon ongelovige, hoor ik tot een verdachte minderheid. Volgens de *bible belt* ziet het er straks voor Gods rechterstoel slecht voor mij uit. Ook in de ogen van een moslim behoort ik op voorhand tot de door Allah verdoemden. Ik moet er nog bij zeggen dat ik behalve een religie geen enkele spirituele boodschap aanhang, ik ben zelfs geen antroposoof. Ik heb al gezegd dat ik jegens mijn katholieke opvoeding geen wrok heb overgehouden. Het liturgische theater, de kathedralen, de sfeer van de contemplatieve kloosters, de gregoriaanse muziek, het sprak me allemaal enorm aan en het droeg niet weinig bij aan mijn culturele vorming. Toch begon ik omstreeks mijn achttiende aan sommige zogenaamde 'geloofswaarheden' en kerkelijke geboden en verboden te twijfelen. Het feit dat ik moest geloven in wat de kerk mij voorhield, zoals het in de katechismus stond, wekte nu mijn wrevel. Ik vond het te gek voor woorden dat ik alles maar had te geloven, ook als het mij ongeloofwaardig voorkwam. Aan de dogmatische inhoud van de geloofsleer mocht echter niet worden getwijfeld. Het Paaswonder van de opstanding ▼, de door zijn apostelen nagekeken Jezus die met lichaam en ziel ten hemel opsteeg, evenals later zijn moeder Maria, ik zag ze als mythische verbeeldingen, niet als vastgelegde waarheid die ik in alle nederigheid had te aanvaarden, zoals de kerk het verwoordde. Daarbij vroeg ik me af wat dogma's en een hele serie kerkelijke verplichtingen met de eenvoud van de evangelische boodschap te maken hadden. Waar

had ik eigenlijk dat kerkelijke instituut voor nodig? Om na mijn dood eeuwig te mogen wandelen in de bovennatuur? Het begon te dagen dat ik dat hele pakket volgestopt met geloofswaarheden, sacramenten, zondeleer, genadeleer en hemelse gerechtigheid in feite niet nodig had om als een goed mens te leven, in elk geval om dat te proberen.

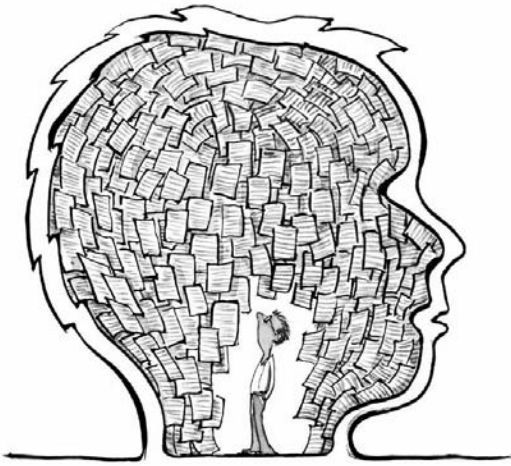
Het was niet zo dat ik de kerk meteen bruusk de rug toekeerde, want ik voelde mij er nog wel in thuis, en wel in die zin dat ik loyaal wilde blijven aan de sfeer van mijn niet gestrengte, maar veeleer gezellige en traditiegetrouwe katholieke opvoeding. De sfeer dus, maar niet de leer, want ik permitteerde mij openlijk de luxe, niet in dogma's te geloven en af en toe stevige kritiek te spuien op het vaticaanse prelatariaat.

Filosofie als dienstmaagd

Het was de studie van de filosofie waardoor ik op mijn gemak en zonder drama of innerlijke crisis wegdoberde van het geloof. Kerkleraar Thomas van Aquino noemt de filosofie "ancilla theologiae" ofwel de dienstmaagd van de theologie. In zijn Summa Theologica acht hij de vrouw ondergeschikt aan de man, aangezien in de man de rede zetelt (sic!). In feite stelt de filosofie bij Thomas niet veel anders voor dan de poetsvrouw die met wijsgerige boenwas het theologische meubilair met extra bewijsglans moet opwrijven. Waarom ik dit schrijf is omdat ik al sinds mijn kennismaking een innige verhouding met de dienstmaagd heb. Maar ik zie haar niet in die hoedanig-

De opstanding van Christus, geschilderd door de Meester van de Amsterdamse Dood van Maria, 1505, Rijksmuseum

heid, want ik heb haar leren kennen als een zeer wijze vrouw met een overweldigende schat aan kennis en inzicht. Zij is het die mij onderricht en kritisch leert denken. En zij geeft mij duidelijk te verstaan dat ik nooit uitgeleerd zal raken en dat zeker weten een illusie is. Een groot voordeel is ook dat ik het lang niet altijd met haar eens hoeft te zijn, terwijl de theoloog van mij slechts ja en amen verwacht. Van haar heb ik geleerd dat het geloof waarmee ik ben opgegroeid, niet op de rede steunt, hoe ik het ook zou willen of kunnen beredeneren.

Zekerheid en fantasie

Maar hetzelfde geldt ook voor mijn ongelof. De uitspraak van Augustinus dat "men God het beste kent door Hem niet te kennen" is handig bedacht, maar bewijst tegelijk dat het Godsbestaan niet door de rede kan worden verklaard. Het ongelof ontkent het bestaan van God, maar kan dit in feite evenmin bewijzen. Geloof en rede zoeken al sinds de kerkvaders vergeefs toenadering tot elkaar. Ik denk aan twee wielen naast elkaar die elk een andere richting uit draaien en op die manier niet vooruit komen. Met behoud van mijn twijfels en bezwaren zal ik als ongelovige datgene wat ik niet kan bewijzen in principe niet afwijzen. De filosofie ▲ heeft mij immers geleerd dat ik niets zeker weet. Wat niet wegneemt dat ik de vastgeroeste 'zekerheden' van welke geloofsleer ook verwerp. De leer als bindmiddel van de gelovigen volgens theologisch dictaat dat de waarheid claimt en omwille van de eenheid geen vrijheid van denken kan toestaan. Maar die eenheid biedt geen zekerheid

tegen het feit dat de leer zich kan splitsen in vele verschillende interpretaties en religieuze bindmiddelen ofwel eenheden, waardoor het aanvankelijke bindmiddel uitgroeit tot een heksenkring van slijtzwammen. Aldus zijn er 'waarheden' ontstaan die het al de hele wereldgeschiedenis met elkaar oneens zijn en soms elkaar met reedeloos geweld bestrijden. Daaruit mag blijken dat geloof en rede niet op dezelfde grond kunnen gedijen.

Theologie is een woord dat zichzelf tegenspreekt, want theo is niet logisch, hoezeer ook in geleerde en diepzinnige woorden verpakt. Theo is de ruimtevaarder in zijn zelfbedachte metafysische luchtledige en daarom noem ik theo niet logisch, voor mij is theo fantastisch. Een theoloog zou zich beter theofantast kunnen noemen. Ik bedoel dit niet om grappig te zijn, maar om aan te tonen dat godsdiensten geïnstitutionaliseerde fantasieën zijn. Hier moet ik wel een belangrijk onderscheid maken tussen wat we gewoonlijk onder fantasie verstaan en de bijzondere fantasie die opwelt uit een diepe geestelijke bron. Fantasie opborrelend uit de voorstelling van de eerste mensen die zich als mens bewust werden en zich overweldigd en tegelijk beangstigd voelden door de oppermachtige en alles beheersende natuur. Hier raken we de kern van het ontstaan van de religies.

Mythen

Maar het beeldend denken begon met de mythen die nog altijd de zuiverste revelatie van religiositeit vormen. In de mythen speelt zich het mysterie af van de menselijke natuur. Daarin werken krachten van het onderbewustzijn die zich manifesteren in goden en halfgoden en andere fabelachtige wezens, in dieren- en plantenfiguren, in symbolische verhalen en magische rituelen. Ze hebben alle een bovenaards en polytheïstisch karakter. In zijn mythen is de mens op zoek naar zichzelf en naar antwoord op zijn levensvragen. Mythen zijn er zoveel als culturen. Hoezeer ze ook van elkaar verschillen, hoogleraar mythologie Joseph Campbell treft er "dezelfde verhalen in aan"(1). En volgens de Amerikaanse filosoof en psycholoog William James beantwoordt ons pluralistische wereldbeeld

beter aan het veelgodendom van de oude volken "dat steeds de werkelijke religie van het volk is geweest en het heden nog is, meer dan welk monisme of monotheïsme ook."(2) Dat kan waar zijn, want godenverering is kenmerkend voor hindoeïsme en shintoïsme. En wijdverbreid handhaaft zich voorouderverering in China, Indonesië, Oost-Azië, en vrijwel heel Afrika, evenals in Zuid-Amerika, o.a. Suriname, Colombia, Peru. Mythiserend denken en verbeelden, hoewel niet zozeer religieus van aard, komt tot uiting in science fiction literatuur en films, zoals *Star Wars*. Onze moderne Hercules heet James Bond en onze behoefte om te vereren en te vergoddelijken omarmt popsterren en voetbalcracks. Hier kan idealiseren mythische vormen aannemen. Ook wetenschap kan niet zonder verbeeldingskracht. Van Albert Einstein is de uitspraak "Verbeelding is belangrijker dan kennis". En zijn kennis getuigde van grote verbeeldingskracht. Voor de godsdienst gaat deze uitspraak eveneens op, maar dan zonder kennis in de zin van logica.

Theologie

Evenals theologie is ook mythologie niet logisch, maar het verschil tussen beide is dat theologie aanspraak maakt op de onveranderlijke goddelijke, op schrift gestelde 'waarheid' en dat mythologie de waarheid duidt in culturgebonden symbolische en allegorische verhalen die in de geschiedenis van een volk kunnen veranderen of worden aangevuld. Theologie is statisch, mythologie dynamisch. Niettemin zijn beide op mythologische basis sterk met elkaar verbonden. De bijbel mag dan wel het onveranderlijke woord Gods zijn, maar deze 'waarheid' drijft op mythische fantasieën te beginnen met het scheppingsverhaal, met Adam en Eva in de Hof van Eden, de zondvloed en zo verder tot bijbel-dikte. Dit geldt zowel voor jodendom als christendom wat het Oude Testament betreft en voor het christendom in het bijzonder ook het Nieuwe Testament, waarvan de geschiedenis sterk mythisch is beïnvloed en deels verzonnen.

Rijk aan goden en godinnen is het hindoeïsme en in het shintoïsme zijn het natuurgeesten die worden aanbe-

den. De legende van Boeddha's geboorte verhaalt van een koningin die een goddelijke zoon zou baren. Jezus was dus niet de enige. De tekst van de koran was reeds lang in de hemel opgetekend voordat deze de profeet Mohammed in dromen en visioenen werd geopenbaard.

Alle religies zijn ontstaan uit mysterieuze fantasieën, voortkomend uit de diepste roerselen van de menselijke geest en dienen als zodanig serieus te worden genomen. De stichters van godsdiensten en aanverwante religieuze bewegingen vertalen hun fantasieën in een levensbeschouwelijke verkondiging en in woord en leven vormen zij het voorbeeld voor velen. Aan hun eerlijke bevlogenheid valt niet te twijfelen. Het zijn echter vooral hun volgelingen met de meeste invloed (vrijwel altijd mannen) die de boodschap of de leer (niet zelden ten voordele van zichzelf) met hun eigen interpretaties en argumenten aanvullen of zelfs veranderen, waaraan onder meer 'overleveringen' een beslissende bijdrage leveren. Dit komt er in feite op neer dat veel fictieve en halve waarheden tot waarheden worden verheven, waarvan sommige niet zelden tegenstrijdig. Christendom en Islam geven hiervan duidelijke voorbeelden. Zo ontwikkelen wereldgodsdiensten zich en een geloof is geboren, waaraan dermate gesleuteld wordt dat zich een machtsinstituut vormt van een priesterkaste of theologische elite, met in hun kielzog de wereldlijke machthebbers. De gelovigen zijn 'vrij', mits binnen de muren van het instituut en mits ze

Jan Massys - Heilige Maagd en Kind
(1564)

er aangaande het geloof geen vrije gedachten op nahouden. Godsdienst is macht, daar komt het gewoon op neer.

De maagd Maria

Voor hoe een religieuze mythe naar eigen inzicht of behoefte kan worden verzonden en gemanipuleerd, neem ik als voorbeeld uit de rooms-katholieke theologie de maagd Maria. Zij mocht volgens het evangelie als uitverkoren moeder van de zoon Gods geen man bekennen. Voor de bevruchting zorgde kuisheidshalve de Heilige Geest. De natuur werd hier buitenspel gezet en dat leverde een dogma op. Dat was dan ook destijds de opzet van seksueel gefrustreerde kerkvaders als Augustinus, Hieronymus, Ambrosius en Gregorius, die de menselijke geslachtsdaad van alles wat natuurlijk was het meest verwerpelijk vonden. Daar moest Maria dus van gevrijwaard zijn. Zij werd hemelhoog verheven boven alle vrouwen op dit ondermaanse. Met zo'n zelfbedachte, bovennatuurlijk kuis maagd konden de kerkvaders met Gods hulp in ascese en wereldverzaking de bekeringen van Satan weerstaan. Zij vormde geen gevaar, want zij was ontdaan van het vrouwelijk verleidelijke.

Als je hier op doordenkt, kom je tot de conclusie dat de verheffing van Maria de vernedering van haar seksegenoten inhoudt. Kerkleer Thomas van Aquino noemt de vrouw in zijn Summa Theologica een "mislukte man". Je zou haast gaan wensen dat de vrouw een minder 'aards' lichaam had gekregen. Niet met zulke uitgesproken natuurlijke functies als menstruatie, zwangerschap, borstvoeding. En dan al die emoties die erbij horen, en ook nog haar zondige en tot zonden verleidende seksualiteit. Al hun kennis van de christelijke boodschap ten spijt hadden de kerkvaders voor vrouwen geen goed woord over. Hun angst voor en hun verachting van de vrouw was primair gericht op hun eigen natuur. Zij wilden die natuur te boven komen alsof het een besmettelijke en dodelijke ziekte betrof. Dat was het in hun ogen ook. En vrouwen brachten de besmetting over. Zo ontstond een duidelijk verschil tussen de natuur en de (in feite gefantaseerde) bovennatuur. Dit onderscheid leidde tot de krampachtige kronkel, dat het biologische

verschil tussen man en vrouw het verschil aangaf tussen zijn hogere en haar lagere natuur. Het kwam erop neer dat de vrouw meer dier was dan de man. Maar waarom zou de vrouwelijke natuur zoveel meer natuur zijn dan de mannelijke? Heeft de mannelijke roede soms metafysische kwaliteiten en is hij bezig zich boven de natuur te verheffen op het moment van erectie? Dat heeft geen kerkvader zich afgevraagd. Vandaar dat er nooit zoveel wierook is gebrand en kaarsen zijn opgestoken om de geur van de bronst te verdrijven als sinds de verbreiding van het christendom.

Achterstelling van vrouwen

Maar het zijn niet uitsluitend het rooms-katholicisme en andere christelijk georiënteerde religies die de vrouw achterstellen, maar alle wereldreligies en ook de meeste religieuze stromingen. Wat kan de oorzaak zijn van deze in stand gehouden scheiding tussen hem en haar die veel verder reikt dan het roomse dogma? In haar omvangrijke essay *Macht als onmacht* is Marilyn French (3) ervan overtuigd dat het zijn oorsprong vond in de biologisch onomkeerbare 'act of impregnation' ofwel de mannelijke bevruchting van de vrouw. "Het is mogelijk", schrijft French, "dat de ontdekking van de mannelijke rol bij de voortplanting de stoot heeft gegeven tot een nieuwe manier van de werkelijkheid zien. Duitzenden jaren hadden mannen zich buitenstaanders gevoeld in het wonderbaarlijke voortplantingsbedrijf en het maatschappelijk en economisch leven dat daaruit voortkwam – het verzorgen en voeden van de groep. Plotseeling werden zij zich ervan bewust dat zij in feite deel uitmaakten van dat proces.

- (1) Campbell/Moyers – Mythen en Bewustzijn (1990) – alle citaten
- (2) William James – Will to Believe and Other Essays (1897)
- (3) Marilyn French – Macht als Onmacht (1990)

Deel 2 leest u in ons aprilnummer.

Atheïst zijn of in een opperwezen geloven

Adrian C. Voeten

Atheïsme betekent volgens het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, de Van Dale, ontkenning van het bestaan, de bestaanbaarheid of bewijsbaarheid van een (persoonlijke) god.

In de geschiedenis zijn de gelovigen met godsbewijzen eeuwenlang gerustgesteld. Tegenwoordig zal een theoloog zich hier niet meer mee bezighouden hetgeen niet uitsluit dat hij een zeer gelovig mens kan zijn. De beschrijving in de Van Dale lijkt me enigszins achterhaald.

Uit gesprekken en uit artikelen in De Vrijdenker merk ik op dat, als men zich tegenwoordig atheïst noemt, het de gewoonte is geworden dat men het bestaan van god ontkent. Het is mij niet bekend welk percentage van de leden van De Vrije Gedachte in deze betekenis atheïst is.

Intussen zitten we opgescheept met het heelal, de aarde, levende planten en dieren en de mens. Wat er zich afspeelde voor de oerknal kunnen we alleen maar gissen. Bij het ontstaan van planten, dieren en de mens op de aarde heeft het verschijnsel evolutie een doorslaggevende rol gespeeld en deze evolutie gaat nog altijd door. De mensheid is een heterogeen gezelschap van lieden in een of ander stadium van de evolutie. Voor de mens die gelooft, wordt de evolutie 'gestuurd' door het opperwezen, waarbij hij zich een persoonlijke god voorstelt, die zich buiten het heelal 'dat hij eveneens geschapen zou hebben', ophoudt.

Voor de niet gelovigen heeft zich hier een over een periode van miljarden jaren een reeks van vrijwel ongelooflijke toevallen voorgedaan.

Door biologische beperkingen van de diersoort mens om te denken en om waar te nemen is de situatie buiten het heelal voor de mens onbekend. Met andere woorden het is voor de mens ondenkbaar om hierover enig inzicht te krijgen. In dit gebied zou een entiteit bestaan met een oneindige macht. Over deze onzichtbare almachtige entiteit buiten het heelal kunnen we alleen maar fantaseren. Het betekent dat het een absolute onmogelijkheid is te weten of er wel of geen god is. Met andere woorden het geloven in god of het niet geloven van de atheïst zijn onbewijsbare denkbeelden voor de mens.

Het zich afzetten van de atheïst tegen de gelovige of omgekeerd is een inhoudsloos woordenspel, vaak gebaseerd op een 'geloven in', hetgeen voor mij een emotie is. Het laat mij als doorgeschoten aapmens koud wat er is of wat er zich afspeelt buiten het heelal.

Voor de zuiverheid van opvattingen lijkt het mij goed dat de vereniging De Vrije Gedachte duidelijk omschrijft in 'aardse termen' wat onder atheïsme verstaan moet worden. Men zou bijvoorbeeld een atheïst kunnen noemen iemand die beseft dat godsdiensten of hun predikers geen aantoonbare basis hebben.

Dierenarts, epidemioloog en patholoog Dr. A.C. Voeten promoveerde 52 jaar geleden. Hij schreef *Het wereldbeeld van de diersoort mens* en *De diersoort mens onderweg*.

Reactie op Voeten

René van Elst (mini-c.v. op pag. 10)

Adrian Voeten vermeldt in zijn nevenstaand stukje de Van Dale-definitie van atheïsme, een redelijke, maar bepaald niet perfecte, definitie. De uitspraken 'God bestaat niet!' (F. v/d Berg) en 'het geloven in god is een onbewijsbaar denkbeeld' (A. Voeten) worden er beide mee afgedekt. Ook de uitspraak 'god kan niet bestaan' valt er onder, maar die hoor je niet vaak. (Beargumenteren van die laatste uitspraak is moeilijk, omdat je dan hard moet maken dat er geen onstoffelijke geest kan zijn, geen informatieverwerking zonder materiële processen en dus geen ziel.) Tegen god zijn, waar Tom van Ewijk het over heeft in het begin van zijn voorgaande artikel, dat is atheïsme niet.

Aan het slot van zijn stukje pleit Voeten er voor dat DVG een vorm van atheïsme uitkiest; hij noemt als voorbeeld zijn eigen voorkeur, de ontkenning van de bewijsbaarheid van een (persoonlijke) god.

De meeste 'god bestaat niet'-zeggers zijn ongetwijfeld bereid te erkennen dat het niet-bestaan van god niet bewijsbaar is, omdat het niet bestaan van iets nooit bewezen kan worden. Toch is hun stellingname niet vreemd. Het is immers ook niet vreemd als iemand zegt 'heksen bestaan niet', terwijl er toch boeken zijn die ons over heksen informeren. Dit heeft alles te maken met de betrouwbaarheid en aannemelijkheid van de informatie waar het om gaat. Een sprookjesachtig verhaal over personen/zens die niet gebonden zijn aan de natuurwetten, mag je als fantasie beschouwen tot er overtuigend bewijs komt. Hoe ongelooflijker het verhaal is, des te harder moet het bewijs zijn. Je kunt niet de talloze verhalen over goden en geesten, die over de hele wereld in de loop van de hele geschiedenis zijn verteld, als potentieel waar beschouwen omdat ze niet te weerleggen zijn. Zo komen we op het terrein van het agnosticisme. Iemand die zich als agnost beschouwt waar het gaat om de god van het christendom, moet zich ook beschouwen als agnost in relatie tot alle andere goden. Daaruit blijkt al de zwakheid van het agnosticisme.

Maar nu dwaal ik af; hoofdzaak is wat mij betreft dat **een goede omschrijving van atheïsme**, althans een betere dan die van Van Dale, wel gewenst is, maar dat dat niet een keuze voor één van de drie genoemde vormen kan zijn. Die sluiten elkaar namelijk geenszins uit. Je kunt zeggen dat god niet bestaat *omdat* hij onbestaanbaar is of onbewijsbaar is of allebei. Bovendien kun je toegeven dat god onbewijsbaar is, zoals Voeten doet, en toch in hem geloven, zoals Paas & Peels! Graag een betere definitie dus. **Lezers, uw voorstellen zijn welkom op het redactieadres.**

Nog enkele opmerkingen bij Voeten's midden-alinea's.

- Er zijn wel degelijk theologen die zich bezig houden met godsbewijzen, we noemen ze apologeten. Denk aan Emanuel Rutten en William Lane Craig.
- Het geloof heeft geen betrekking op een god 'buiten het heelal'. God wordt beschouwd als alomtegenwoordig (etc.), dus juist als heel aanwezig in onze wereld. Maar dat maakt zijn bestaan niet beter bewijsbaar.
- De 'ongelooflijke toevallen' waren geen toevallen, maar het resultaat van oorzaak en gevolg (met inbegrip van natuurlijke mechanismen van zelforganisatie en selectie) binnen het kader van de natuurwetten. Astronomische aantallen variaties over honderden miljoenen jaren leidden 'vanzelf' tot levensvormen met steeds betere aanpassing aan de omstandigheden.

Nir Baram – Een land zonder grenzen

De Bezige Bij, 258 pagina's

Enno Nuy (mini-c.v. op pag. 15)

Al in het eerste hoofdstuk van dit boek stelt de Israëliische schrijver Nir Baram vast dat de meerderheid van de Israëliische samenleving, ook die van de vreedstichters, niet bereid is om 1948 vanuit Palestijns perspectief te zien. En in zijn nawoord haalt hij de toenmalige Israëliische premier Ehoud Barak aan, die na het mislukken van het Camp David overleg opmerkte: "Ik kwam hier om over 1967 te praten en Arafat had het over 1948". Een zin die als geen andere het fundamentele onbegrip tussen beide zijden van dit conflict blootlegt, aldus Nir Baram, die een jaar lang door de Westelijke Jordaanoever en Jeruzalem trok om met Palestijnen en joden te praten over hun schijnbaar onoplosbare conflict.

En tussen die beide passages lezen we van een Palestijn die zegt "Als wij geen lawaai maken in de wereld en er geen terrorisme is, zijn we lucht voor de Israëli's". En: "Twee staten zullen er niet komen, één staat is een ramp en eenzijdige terugtrekkingen leiden tot niets".

Wat opvalt, is dat er evenzovele scenario's als Israëli's lijken te zijn. Een van hen geeft als ideaalbeeld de volgende criteria voor een definitieve oplossing: Ieder moet een volledig staatsburger zijn van de staat onder wiens autoriteit hij valt en die zijn lot bestiert; niemand wordt zijn huis uitgejaagd; Israël is een joodse en democratische staat; geen vreemde heerschappij, westelijk van de Jordaän. Waarop Baram antwoordt: "Jouw criteria zijn onmogelijk. Als het één staat wordt, is het onmogelijk te stellen dat die voor altijd joods en democratisch is, twee staten wil je niet en waar zullen de Palestijnen dan volwaardige burgers zijn?"

Een Palestijn zegt dat hij de joden met liefde zou hebben opgevangen als ze als vluchteling waren gekomen in de jaren veertig, "maar jullie zijn gekomen met heel veel macht, inclusief de internationale. Ik weet dat er een boel slimme joden met een goed hart zijn maar ze moeten begrijpen dat de Palestijn de prijs heeft betaald voor

jullie verleden". En hij is niet de enige Palestijn die van mening is dat de joden gewoon terug moeten keren naar waar ze vandaan kwamen, terug naar Europa of Amerika.

Weer een ander zegt: "Kijk, we haten de joden niet, jullie hebben die haat tegen de joden gecreëerd doordat jullie de joden toegang hebben verleend tot de Al-Aqsa en ze Mohammed vervloeken. Waarom worden ze niet gestraft? Waarom mag ik niet naar de Klaagmuur wandelen, zoals jullie wel naar Al-Aqsa mogen?"

Opmerkelijk maar tegelijk schokkend vond ik het hoofdstuk over Sara Eliasj, die natuurkunde en wetenschapsfilosofie studeerde en in de Knesset verkozen hoopt te worden als lid van de rechts nationalistische partij van Naftali Bennett. Ondanks haar academische achtergrond zegt ze: "Ik geloof niet dat er zoiets bestaat als een Palestijns volk. Volgens mij is dat een uitvinding van ons. De differentiatie in de Arabische wereld rechtvaardigt niet nog een staat. De joden zijn een volk, dat is duidelijk, met een historische continuïteit en daarom heeft het een eigen land nodig. Ik heb het gevoel dat

ik een ethische rechtvaardiging nodig heb om hier te wonen, ik wil ethisch handelen, ik ben hier nu met mijn hele joodse geschiedenis, en wat betreft de Palestijnen: in Jordanië bestaat zestig procent van de bevolking uit Palestijnen, dus wat stelt Jordanië helemaal voor? En als er een oplossing moet komen voor het grondgebied, dan heb je Jordanië".

In een volgend hoofdstuk komen vooral jonge studenten aan het woord en dan wordt de toon van het boek ronduit verontrustend. Een van hen merkt op: "Twee volkeren zijn verbonden met dezelfde grond en het enige wat wij willen is dat ze hier opdonderen". Zij geloven in de messianistische opvatting dat de joden het recht hebben op terugkeer naar het land dat hun god hen beloofde en zelfs de seculiere joden die niet geloven dat er vandaag nog een god is, zouden bereid zijn te zweren die die hier ooit wel heeft rondgezworven en het land aan het volk van Israël heeft gegeven. Deze studenten geloven oprecht dat ze moreler zijn dan *goyim* [niet-joden – Red.]. "Wij hebben meer verplichtingen, meer verantwoordelijkheden aan iets groters". Nee, van deze jonge studenten hoeven we niets te verwachten als het erom gaat het conflict tussen joden en Palestijnen op te lossen.

Interessant is het hoofdstuk waarin Baram een leraar aan een *jeshiva* (Talmuodschoon - Red.) aan het woord laat, Jaäcov Nagan, die, ondanks dat hij een fundamentalistische interpretatie van het jood zijn aanhangt, wel degelijk mogelijkheden ziet om met de Palestijnen op gelijkwaardige voet samen te leven in één staat. Hij noemt dat religieuze vrede, die zou moeten steunen op vijf principes: tegen geweld, de religieuze plicht om in vrede met je burenen te leven, islam en jodendom geloven in dezelfde god, joden en Arabieren hebben gelijke burgerrechten en tot slot de erkenning dat ook de Palestijnen een religieuze en

historische band hebben met het Heilige Land.

Anderen bepleiten weer het ideaal van ‘Twee staten, één thuisland’ en ook Nir Baram neigt naar deze oplossing. Laat de Palestijnen en joden wonen waar ze nu wonen, ook de kolonisten, maar beide groeperingen vallen onder ofwel de Palestijnse, ofwel de joodse staat. Het motto is ‘wij zijn hier en zij zijn hier’. Veel Palestijnen maakt het niet uit, twee staten of één staat, als er maar een einde komt aan de bezetting en de rechteloosheid. Maar veel joden hebben totaal geen belangstelling voor het lot van de Palestijnen. Zoals blijkt uit het hoofdstuk waarin Tir’el Cohen aan het woord komt. Een jonge joodse activiste die met een aanstekelijk elan tal van initiatieven neemt om haar doel te bereiken. Als Nir Baram haar vraagt welke rechten de Palestijnen hebben die daar wonen zegt ze: “De enige plek waar ik ze ontmoet, is op de wegen, en dat ligt gevoelig, dat verloopt niet altijd prettig, ieder ongeluk kan tot een nationale kwestie uitgroeien. Maar het antwoord is simpelweg: ik geloof dat het Volk van Israël recht heeft op het land. Ik heb het nodig te weten welk grondgebied aan mij toebehoort. Ik heb weinig begrip voor de Palestijnse

kant en ga niet doen alsof ik hun ambities analyseer. Eerlijk gezegd kom ik die vraag nooit tegen”. En prompt verlies je alle sympathie die ze in dit hoofdstuk wel degelijk had opgebouwd.

Baram ▲ concludeert dat een oplossing eerst mogelijk is wanneer de joden zich eerst afvragen wat er in 1948 nu echt is gebeurd. De werkelijkheid van vandaag kan niet meer worden teruggedraaid, maar de Palestijnen hebben er in zijn ogen recht op dat zo objectief mogelijk wordt onderzocht wat zich destijds voltrokken

heeft. En ook zou er over schadevergoedingen gesproken moeten worden. Maar in het Israël van vandaag is die discussie volstrekt onmogelijk, stelt hij vast: “Een overweldigende meerderheid van de Israëlische instellingen is erop ingesteld joden boven niet-joden te verkiezen en de bezetting fijn te slijpen”. Van één ding is hij overtuigd: het scheidingsmodel tussen joden en Palestijnen is in geografisch, demografisch en politiek opzicht achterhaald. De vraag is welk politiek model dat scheidingsmodel kan vervangen, maar welke oplossingsrichting men ook kiest, een vreedzame oplossing is slechts die, die erkent dat joden en niet-joden in alles gelijk zijn.

Een droevig stemmend boek dat laat zien hoe ongelooflijk complex dit conflict is geworden. De uitgangspunten waar Nir Baram in gelooft, lijken zo ver af te staan van de politieke werkelijkheid van vandaag. Je zou hopen dat meer Israëlische joden de moed zouden hebben met deze schrijver mee te denken maar de passages over de jonge joodse studenten stemmen ronduit wanhopig. Dank aan de god die mijn wieg elders plaatste.

Is het Humanistisch Verbond wel of niet tegen jongensbesnijdenis?

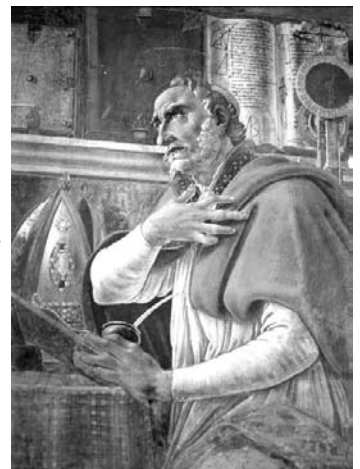
Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 14)

Zou ik het doen of niet? Bij de voorbereiding had ik er geen rekening mee gehouden dat Boris van der Ham, voorzitter van het Humanistisch Verbond, aanwezig zou zijn bij de presentatie van *Vrijdenken & Humanisme in Nederland* op 25 november in Utrecht. Ik zou mijn bijdrage aan het boek, dat door Bert Gasenbeek is samengesteld, in tien minuten mogen toelichten. Het zal de lezers, die mijn intellectuele hobby’s kennen, niet verbazen dat ik als *lieu de memoire* de plaats had genomen waar in feite de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie (NVVE) werd geboren, het verpleeghuis Mariënhof in het Friese Oosterwolde. Daar hielp huisarts

Truus Postma op 19 oktober 1971 haar moeder van het leven af.

Voor mij was die locatie de aanleiding om weer eens de geschiedenis van zelfdoding en hulp daarbij te schetsen: in de oudheid boden artsen grif hulp bij wat toen ‘vrijwillige dood’, *mors voluntaria*, heette.

Maar toen kwam Augustinus (op deze afbeelding geschilderd door Botticelli) ► die het gebod ‘Gij zult niet doden’ ook van toepassing verklaarde op eigendoding. Hij maakte dus van *mors voluntaria* zelfmoord. Ontering en bestraffing (door confiscatie) waren tot circa 1800 gangbaar. Maar toen maakte de doorvoering van de code Napoléon op het Europese continent een einde aan de strafbaarstelling van die individuele daad die de gemeenschap niet schaadde. Ook Nederland volgde, maar het voerde in 1886 het merkwaardige artikel 294.2 in het Wetboek van Strafrecht in dat hulp bij zelfdoding wel verbodde.

Het burgerinitiatief *Uit Vrije Wil*

Vooraf door toedoen van de NVVE werd in 2002 bij wet uitsluitend de beroepsgroep van artsen vrijgesteld van rechtsvervolging, mits ze zich aan strikte procedures hielden. In 2010 kreeg het burgerinitiatief *Uit Vrije Wil*, dat ervoor pleitte dat mensen van boven de 70 die hun leven voltooid achten zonder meer euthanasie moesten krijgen, massale adhesie. Dit burgerinitiatief was een prachtig initiatief van het Humanistisch Verbond.

Twee jaar later, in 2012, werd jongensbesnijdenis, een permanente gruwel voor vrijdenkers, opeens actueel door een vonnis in Keulen: een arts die een ongelukkig verlopen circumcisie had uitgevoerd werd vrijgesproken wegens niet-verwijtbare onwetendheid, maar, zei het vonnis, het recht op lichamelijke integriteit van het kind stond boven het recht van ouders om hun kinderen godsdienstig op te voeden.

Dat was een mooie kans om ook in Nederland de grove schending van de grondrechten die besnijdenis betekent, aan de kaak te stellen, te weten grondwetsartikel 11 (garantie van lichamelijke onschendbaarheid) en 6 (godsdienstvrijheid, dus ook vrije keuze van religie). Per jaar worden zo'n 10.000 onmondige joodse en islamitische jongens lichamelijk 'ingewijd'.

Naar mijn overtuiging is de ingreep niet alleen door de grondwet (die in Nederland geen wet is!) verboden, maar ook door de wetten en internationale overeenkomsten tegen kindermishandeling. Daarboven nog eens een uitdrukkelijk wettelijk verbod te leggen is daarom overbodig.

Drempel opwerpen

Natuurlijk roei je die kwalijke praktijk niet zo maar uit. Laten we daarom, bedacht ik, een drempel opwerpen. Via de wet zouden ouders die hun zoon willen laten besnijden verplicht moeten worden om kennis te nemen van de medische, morele en juridische risico's die ze zouden nemen. Als ze na die informatie toch tot besnijdenis zouden willen overgaan, zouden ze een verklaring moeten tekenen dat ze de volle verantwoordelijkheid nemen. Zo zou besnijdenis niet meer vanzelfsprekend worden, het begin van afschaffing.

Onder de indruk van het succes van *Uit Vrije Wil* legde ik eind 2012 mijn uitgewerkte ontwerp voor aan de Humanistische Alliantie, waarin het Humanistisch Verbond en de aan hem verbonden organisaties een dominante plaats innemen. De vergadering vond plaats in het gebouw van het HV in Amsterdam; in ieder geval nam de directeur van het HV deel aan de vergadering – dat is goed te weten omdat Van der Ham in april 2013 in *Trouw* beweerde dat het HV nooit de stukken heeft gekregen. Ik stelde voor om samen actie te voeren, daarbij gebruik makend van de expertise die het HV met *Uit*

Vrije Wil had opgebouwd. En ook de menskracht waarover het verbond als rijks gesubsidieerde instelling beschikt, zou van pas komen.

Het HV geeft niet thuis

In de Alliantievergadering leek bereidheid tot actie te bestaan, maar spoedig haakte het HV af. In januari 2013 gingen Van der Ham, als verse HV-voorzitter, en ik kennis maken. Ik zie hem nog het Amsterdamse etablissement binnenlopen onder de uitroep: 'Maar aan jullie actie tegen besnijdenis doen we niet mee, hoor!'

In *Trouw* (8 april 2013, p. 13) verklaarde hij publiekelijk dat het HV niet meedeed. Een motief gaf hij niet. Er werd alleen aangeduid dat DVG te atheïstisch was. In later overleg met de HV-directeur werd mij te verstaan gegeven dat het HV

bang was beschuldigd te worden van jodenhaat en islamofobie. Tja, zo laat een secularistische organisatie zich door godgelovigen lelijk gijzelen.

Terug naar 25 november 2016 en mijn verhaal over euthanasie. Bij de voorbereiding van mijn presentatie had ik, gekomen bij de actie *Uit Vrije Wil* van 2010, een uitval tegen het HV opgenomen: het trok zich kennelijk alleen het lot van mensen op leeftijd aan.

Toen ik merkte dat Boris van der Ham ook op het

programma stond, overwoog ik eerst die kat maar te laten om het feestje niet te bederven. Maar later schepte ik de euvelen moed het toch te doen. De zaal viel even stil.

Boris van der Ham, die direct na mij sprak, reageerde natuurlijk. Ik stelde de zaak helemaal verkeerd voor. Wij hadden de actie door het HV willen laten uitvoeren – onjuist zoals uit het voorgaande blijkt. Het Verbond had indertijd aangevoerd dat het net met andere zaken druk bezig was – niets dergelijks gehoord, maar wel die angst voor het odium van jodenhaat en islamofobie. Ik vertrouw niet alleen op mijn misschien selectieve geheugen, maar ook op het woord van een oud-voorzitter van het HV. Die deelde mij mee dat het HV de enige humanistische organisatie ter wereld is die zich niet principieel tegen jongensbesnijdenis durft uit te spreken.

Maar ik laat me graag beleren en – belangrijker - doe gretig mee aan een gezamenlijke actie van DVG en HV tegen het schandaal van jongensbesnijdenis.

— — — — —

Foto▲ van R. van Elst: discussie over het onderwerp van dit stuk tussen Leon Korteweg, Anton van Hooff en Boris van der Ham na de lezingen op 25 nov. 2016.

Memoblaadjes (7)

René van Elst (mini-c.v. op pag. 10)

Racistisch!?

Artikel 137c Wetboek van Strafrecht

1 Hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, opzettelijk beledigend uitlaat over een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun hetero- of homoseksuele gerichtheid of hun lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.

2 (...)

Artikel 137d

1 Hij die in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, aanzet tot haat tegen of discriminatie van mensen of gewelddadig optreden tegen persoon of goed van mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun geslacht, hun hetero- of homoseksuele gerichtheid of hun lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de derde categorie.

2 (...)

Elders in dit nummer vindt u mijn verslagje van de Verlichtingsborrel in Den Haag, waar rechtsgeleerde Paul Cliteur onder meer sprak over zijn rol als getuige-deskundige in het proces Wilders. Geert Wilders van de PVV is in dat proces schuldig verklaard omdat uitlatingen van hem over Marokkanen door de Rechtbank Den Haag als racistisch werden beoordeeld in de zin van de artikelen 137c en 137d van het Wetboek van Strafrecht (zie boven). Cliteur betoogde dat de aanduiding 'Marokkanen' geen betrekking heeft op ras maar op nationaliteit en dat nationaliteit niet wordt genoemd in de bedoelde artikelen; daarom meende hij dat vrijspraak mogelijk zou zijn geweest.

Anderen hebben in de media betoogd (zo bijv. Mihai Martoiu Ticu in Trouw) dat dit op grond van Neder-

lands recht en internationaal verdragsrecht geen houdbaar standpunt is. Ik zal me beperken tot het citeren van enkele passages uit het vonnis van 9 december 2016 en verder laat ik het aan uw eigen edelachtbaar oordeel over.

“Op woensdag 19 maart 2014 hield de PVV in de avond een verkiezingsbijeenkomst in Grand Café De Tijd in Den Haag. Tijdens deze bijeenkomst hield verdachte een speech (...) Tijdens deze speech zei verdachte onder meer het volgende (...) *“Willen jullie in deze stad en in Nederland meer of minder Marokkanen?”* Hierop riep het publiek meermalen ‘minder’ en werd er geklapt. Hierna eindigde verdachte zijn speech met de woorden: *“Nah, dan gaan we dat regelen.”*

De implementatie van het Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie uit 1966 (hierna: het **IVUR**) heeft ertoe geleid dat in 1971 in het Wetboek van Strafrecht artikel 137c werd aangepast en artikel 137d een volledig nieuwe tekst kreeg. Kort gezegd kwam het erop neer dat alleen groepen die gekenmerkt

In artikel 1, eerste lid, van het IVUR wordt onder “rassendiscriminatie” verstaan elke vorm van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur op grond van ‘ras’, ‘huidskleur’, ‘afkomst’ of ‘nationale of etnische afstamming’.

(...) Duidelijk is (...) dat de juridische betekenis van het begrip ‘ras’ veel ruimer is dan de betekenis die dit begrip in het Nederlandse spraakgebruik en de wetenschap gewoonlijk heeft.

Verdachte heeft op 12 en 19 maart 2014 uitlatingen gedaan over een groep landgenoten. Hij heeft de groep landgenoten waarop hij het oog had op een voor iedereen heldere en duidelijke wijze geïdentificeerd. Hij heeft namelijk verwezen naar wat nu juist hen onderscheidt van andere bevolkingsgroepen in Nederland in wat voor hen kenmerkend is: hun gemeenschappelijke Marokkaanse afkomst.

Met ‘nationale of etnische afstamming’ wordt naar het oordeel van de rechtbank bedoeld op personen die een binding hebben met een nationale staat of grondgebied omdat zij afkomstig zijn uit eenzelfde land of streek en een gemeenschappelijke geschiedenis, gemeenschappelijke tradities, een gemeenschappelijke cultuur en/of een gemeenschappelijke taal hebben. Niet ter discussie staat dat van nagenoeg al deze aspecten bij de Marokkaanse bevolkingsgroep in Nederland sprake is. Dat zij naast de Nederlandse nationaliteit al dan niet gedwongen ook de Marokkaanse nationaliteit hebben, maakt dat niet anders.

Onder deze omstandigheden is de rechtbank van oordeel dat de door verdachte gebruikte term ‘Marokkanen’ verwijst naar de in het IVUR opgenomen kenmerken ‘afkomst’, ‘nationale afstamming’ en ‘etnische afstamming’. Daarmee is sprake van een ‘ras’ in de zin van artikelen 137c en 137d van het Wetboek van Strafrecht.”

werden door ‘ras’, ‘godsdienst’ of ‘levensovertuiging’ (later ook ‘geslacht’, ‘seksuele gerichtheid’ en ‘handicap’) onder de bescherming van deze strafbepalingen vielen. In de Memorie van Toelichting op het betreffende wetsvoorstel stelt de regering dat het begrip ‘ras’ moet worden uitgelegd naar de kennelijke strekking van artikel 1 van het IVUR.

Tegennatuurlijk!?

In zijn essay *Natuurlijk tegennatuurlijk* in De Vrijdenker 2017-01 (pag. 30) laat Tom van Ewijk ons weten dat hij in een goedmoedige stemming ten opzichte van homo's is opgegroeid en hoe hij verder over dat vreemde volkje denkt. 'Natuurlijk' kijk ik, zelf tot die curieuze categorie behorend, wat opletterend naar zo'n verhaal dan ik als hetero waarschijnlijk zou doen. Ik heb dan ook enige opmerkingen, die hier puntsgewijs volgen.

- De woorden 'homofilie' en 'homofiel' zijn in onbruik geraakt, waarschijnlijk omdat ze doen denken aan de woorden 'pedofilie' en 'pedofiel'. We spreken tegenwoordig alleen over homoseksualiteit en homo(-seksueel).
- Homo-man ben je als je je seksueel aangetrokken voelt tot personen van het zelfde geslacht, tot 'mannelijk schoon'. Die aantrekking is er al voordat je enige notie hebt van seks. Als ervaringsdeskundige weet ik dat homoseksualiteit, net als heteroseksualiteit, een aangeboren eigenschap is. Het is geen *'lifestyle choice'*, het is niet aangeleerd, geen gevolg van een bepaalde opvoeding of vader-moeder-verhouding (homojongens groeien immers samen met hetero-broers op), geen gevolg van 'verleiding' door een homo. Het is een kwestie van een interne 'bedrading' die een beetje anders is dan bij de meeste mannen, zoals bijv. ook bij linkshandigheid.
- Van Ewijk's goedmoedige stemming ten opzichte van homo's is voorwaardelijk: hij heeft niets tegen ze, als ze zich maar als 'normale' mannen kleden en gedragen. Hij voelt zich daarin gesteund door de homoseksuele auteur Gerrit Komrij (1944-2012, foto ► van Michiel Hendryckx, Komrij bij zijn Portugese villa) en citeert met kennelijk genoegen diens tirade tegen allerlei overdreven voorgestelde vormen van nuchterheid etc.. Komrij gaf trouwens wel vaker blijk van moeite met het homowezen, zoals in zijn stuk over 'knuffelhomo's' <https://www.groene.nl/artikel/waarom-zijn-nederlanders-zo-dol-op-homoseksuelen>. Zeker zijn er

meer homo's die weinig op hebben met nuchterheid (en nog veel meer die niet nuchterig zijn of doen), maar Komrij, als broodschrijver, verdenk ik ervan dat hij tegendraads deed omdat hij, net als Reve, zijn winkel draaiende moest houden. Hoe dan ook, als Van Ewijk van een liberaal standpunt als 'leven en laten leven' uitgaat, moet hij mensen, zolang zij anderen niet schaden, de vrijheid gunnen om hun leven naar eigen smaak in te kleden. Hij hoeft zich daar dan niet tussen te begeven.

- Vertederend hè, al die beestjes die homoseksueel gedrag vertonen? Homoseksualiteit is van nature aanwezig onder mensen, maar zijn de bedoelde dieren op dezelfde manier op hetzelfde geslacht gericht als homo-mensen? Ik heb mijn twijfels. Bij dieren zijn mannetjes en vrouwtjes vaak nauwelijks van elkaar te onderscheiden en dieren laten zich makkelijk van de wijs brengen. (Een voorbeeld van dat laatste zag ik onlangs in de BBC-documentaire *'Spy in the wild'* waarin een camera-ploeg een nagemaakt en mechanisch bewegend aapje in het territorium van een groep Langurapen plaatste. De pop werd als jong aapje geadopteerd maar viel later op de grond, waarna de apen kennelijk dachten dat het 'beestje' dood was en ze allerlei tekenen gingen vertonen van rouw en elkaar troosten. Fascinerende beelden; zie <https://www.youtube.com/watch?v=valH5tLmC8U>)

- De Canal Parade in Amsterdam pleegt wel plaats te vinden op zaterdag, maar niet op Roze Zaterdag. Op Roze Zaterdag wordt, elk jaar in een andere stad, gedemonstreerd als herinnering aan de eerste homodemonstratie in New York op 28 juni 1970. Inderdaad wordt ook van homozijde wel bezwaar gemaakt tegen blootvertoon tijdens de botenparade, maar als je ziet hoeveel hetero's zich er bij amuseren, begrijp je dat het om een minderheid moet gaan. De Canal Parade is een carnavaleske gebeurtenis; horen wij ooit bezwaren tegen het blootvertoon tijdens het zomercarnaval in Rotterdam of het carnaval van Rio de Janeiro?
- Er zijn plekken die door sommige homo's als ontmoetingsplaatsen worden bezocht, zo'n plek wordt wel een 'baan' genoemd. Van 'afwerkplekken' is geen sprake, dat is een begrip uit de min of meer gereguleerde hetero-prostitutie.
- Een goed punt: Van Ewijk erkent dat homoseksualiteit vaak ten onrechte wordt geassocieerd met pedofilie. Het ligt voor de hand dat er veel meer hetero-pedofielen zijn dan homo-pedofielen. Wel komt homo-pedofiel misbruik meer voor omdat de gelegenheid daarvoor bestaat in bijv. internaten, waar mannen en jongens samenleven. Hetero-pedofiele mannen verkeren zelden in zo'n 'gunstige' positie t.o.v. meisjes.
- Minder goed: Van Ewijk spreekt over homoseks anders dan over heteroseks. Ik denk tenminste dat hij over seks tussen een man en een vrouw niet zou schrijven dat zij 'aan elkaar zitten te foezelen', al of niet in het donker en met netkousen... Ik concludeer hieruit en uit andere punten dat hij niet vrij is van enige afkeer en van vooroordeel. Zijn goedmoedige stemming t.o.v. homo's impliceert dat ook enigszins. Of lees ik nu te veel tussen de regels? Maar ik waardeer dat hij over e.e.a. nadenkt.

Debat?

Er is geen debat!

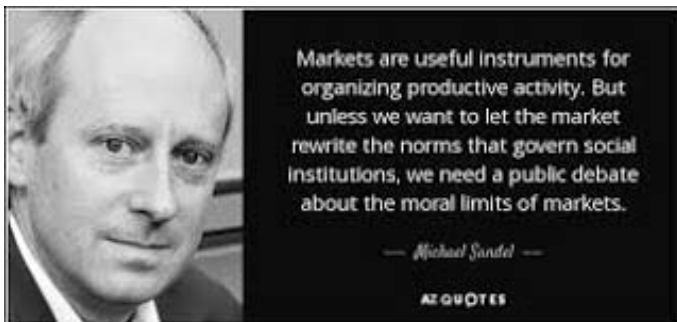
Enno Nuy (mini-c.v. op pag. 15)

In een uitstekend artikel in de NRC van oudejaarsdag stelt Bas Heijne ▼ vast dat het huidige "conflict" (in de westerse

samenleving, voeg ik daar aan toe) vooral ideologisch van aard is: universalisme tegenover nationalisme, gelijkheidsdenken tegenover groepsdenken, het streven naar gezamenlijkheid tegenover identitaire eigenheid.

Hij haalt onder meer de Amerikaanse politiek filosoof Michael Sandel ▼ aan die twee redenen geeft voor de teloor-

gang van het debat: in de eerste plaats het marktdenken, het geloof dat marktwerking alles zal reguleren en in de tweede plaats angst, de angst dat we het met elkaar oneens zijn, waardoor we niet met die ander in gesprek gaan maar hem gewoon negeren.

Dat eerste argument lijkt mij hout snijden, het tweede niet (Bas Heijne gelooft er ook niet zo in). We nemen elkaar voortdurend de maat maar passen wel op daarbij met elkaar in gesprek te gaan. Het probleem is niet zozeer de toon van het debat, aldus Heijne, maar veeleer het gegeven dat er alleen maar toon is en geen debat.

Het populisme is er duidelijk in geslaagd de hang naar een radicale terugkeer naar een gemeenschap die bedreigd wordt door elementen die niet in onze cultuur passen en door een bestuurlijke elite die deze op een fatale manier laat ondermijnen door een hypocriet of verwaasd geloof in de idealen van de Verlichting, die hang te doen nestelen in het gevoelsleven van een groot deel van de bevolking.

Pleiten voor meer feitelijke alleen zal niet voldoende zijn, aldus Bas Heijne. In de eerste plaats moeten we het aandurven ideologisch eerlijk te zijn. Het gaat er niet zozeer om wie we

zijn maar om wie we willen zijn. Heijne opteert voor het Verlichtingsdenken in combinatie met de nu kennelijk zo node gemiste gemeenschapszin. Hierover moeten we met elkaar in gesprek gaan, maar dat zal pas lukken wanneer de toon van het debat verandert.

Helaas laat Bas Heijne het hier bij. Helaas, want de hamvraag is natuurlijk hoe we de geest weer in de fles krijgen. Volgens mij zijn bij uitstek politici daarvoor verantwoordelijk. Zij zetten de toon, de populistische voorop. Zij hebben geen enkel belang bij een evenwichtig debat. Ze hebben hun electoraat nu juist jarenlang wijs gemaakt dat een evenwichtig debat niks oplevert. De elite praat nu eenmaal met meel in de mond, is politiek correct en vult slechts zijn zakken. Dat beeld mag niet worden gerelativeerd. Dat is politiek onwenselijk.

Ik ben het honderd procent eens met Bas Heijne maar dat debat gaat er niet komen in 2017. Er zijn geen maatschappelijke protagonisten of opinion leaders, er zijn geen politici die richting weten te wijzen en er is geen ontvankelijke bevolking meer. We leven dan ook in een uiterst tumultueuze en rondt gevaarlijke tijd. Dat ik zulke woorden op moet schrijven aan het begin van een nieuw jaar!

Waar feiten veronachtzaamd worden, ligt de dictatuur op de loer

"Een cultuur, hoe superieur ook, gaat altijd verloren als ze geen gezamenlijke feiten meer kent". Dit schreef NRC-journalist Tom-Jan Meeus. Enige weken geleden zagen we bij *Pauw* een paar ongehoord stompzinige vrouwen de meest baarlijke nonsens uitkramen over vaccinatie en elders had een nog minder begaafde vrouw het over het ei als de menstruatie van een kip! En dit zijn dan nog de wat onschuldiger voorbeelden van meningen die zwaarder wegen dan feiten.

Kijkt u eens naar het interview met Newt Gingrich ▼ op <https://www.youtube.com/watch?v=xnhJWusy4I>. De onbeschaamdheid van deze man is stuitend en zijn arrogantie is weerzinwekkend.

Althans, dat vind ik. Er zijn echter legio mensen die het prachtig vinden en hem hierom bewonderen.

Maar wat mensen niet begrijpen is dat zij die feiten willens en wetens opzij schuiven dit altijd en onder alle omstandigheden doen met slechts één enkel doel: het verwerven van macht. Waar feiten veronachtzaamd worden, ligt de dictatuur op de loer. Met een modern woord noemen we dit 'post-truth'.

In de NRC van 3 januari 2017 stond een uitgebreid artikel van José van Dijk ► en Wim van Saarloos ►, president respectievelijk vice-president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.

Een artikel dat mij uit het hart gegrepen is. U vindt het integrale artikel hier:

Wetenschap is niet 'maar een mening'

<https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/02/wetenschap-is-niet-maar-een-mening-5996029-a1539373>

Terecht geven zij aan dat journalistiek, wetenschap en rechtspraak de hoeders van feitelijkheid in een democratie zijn. En het zijn precies die instituties die in de hele westerse wereld enorm onder druk zijn komen te staan. En het zijn overal politici die het volk opjutten om zich niet "door zogenaamde feiten te laten bedotten". Zie Gingrich. In ons eigen land weigert Wilders ▼ met de pers te praten en noemt hij de rechtbank die over hem oordeelt een neprechtbank.

En Trump ► hanteert – uiteraard – dezelfde methodiek. En hij benoemde op strategische posities de grootst denkbare tegenstanders daarvan als opperbaas: de komende minister van energie wilde het ministerie opheffen; een klimaatscepticus wordt minister van milieu; een tegenstander van de EPA mag

het instituut nu gaan leiden; een oliemultimiljardair en groot vriend van Rusland wordt minister van Buitenlandse Zaken; enzovoort.

Van Dijk en van Saarloos merken op: "*Wetenschap en onderwijs zijn op dit moment in de geschiedenis belangrijker dan ooit. In een digitaal tijdperk waarin feiten en meningen allebei als 'data' gezien worden, waarin fictie en nieuws worden behandeld als 'content' en waarin instituties en belangengroepen zich allemaal manifesteren via 'platforms', moeten we juist meer energie gaan steken in het koesteren van een cultuur die feiten onderscheidt en respecteert*". En alleen al daarom moeten we afblijven van instituties als journalistiek, rechtspraak en wetenschap.

Wij dachten dat 2016 een rampjaar was, maar ik zeg het u: de echte ellende gaat nog komen. Er is iets in de mensen gevaren dat zich niet meer laat temmen. En het is precies die post-truth-politiek die het meest efficiënte wapen is in handen van hen die het volk zoeken te misleiden. Pessimisme? Was het maar waar! Ik noem het realiteitszin. Denk hier nog even aan als u straks gaat stemmen.

Geen renaissance in het Rijksmuseum Twenthe

Anton van Hooff (mini-c.v. op pag. 14)

Voor vrijdenkers is de renaissance toch een voorland van de Verlichting, niet? Toen veranderde het beeld van mens, wereld en kosmos immers drastisch. Luther en andere reformators lieten mensen persoonlijk hun levensovertuiging kiezen. En hoewel de term wedergeboorte slechts één aspect van die cultuurrevolutie weergeeft, was de herontdekking van klassieke oudheid ontegenzeggelijk een krachtige katalysator. Van een kunsttentoonstelling over de renaissance verwacht men dan ook dat de antieke wereld ruim vertegenwoordigd is. Zo niet echter in de expositie in het Rijksmuseum Twenthe die groots als 'In het hart van de Renaissance' wordt geafficheerd. Onder de 45 stukken is slecht 1 Venus en 1 Apollo. Voor de rest zijn het vooral zoetige Mariaplaatjes, in thema-

tiel dus nog heel middeleeuws. Het plaatselijk museum van Brescia heeft het spul opportuun uitgeleend wegens een verbouwing. Wat daar in de collectie is aangespoeld is natuurlijk geenszins representatief voor een glorieus cultuurperiode; daarvoor ligt Brescia te veel in een uithoek van Italië. Daar lag bepaald niet het hart van de renaissance.

Gelukkig had een collega me tevoren gewaarschuwd: ik moest me er vooral niet te veel van voorstellen. Zij had de expositie in een VIP-voorschouw bezocht en was zwaar teleurgesteld. Omdat ik in Enschedé moest zijn om een voordracht te geven, ben ik er toch maar even heen gegaan; ik heb langer bij de permanente collectie verwijld.

Bij thuiskomst sloeg ik de NRC van de dag (16-2) open en trof in het cultureel supplement tot mijn verbazing één grote lofzang op de tentoonstelling door Lucette ter Borg aan. Zij kende zonder aarzeling het maximum van vijf stippen toe. Ik zou er hoogstens twee geven. Enfin, jullie zijn gewaarschuwd.

DVG OP FACEBOOK

De manier waarop De Vrije Gedachte zich presenteert op Facebook is veranderd. Voorheen was er slechts een pagina waar dingen werden gepost op allerlei gebied. Gevolg was dat soms berichten "ondersneewden". Voortaan is er een centrale pagina die wordt gebruikt om je te informeren over de vereniging De Vrije Gedachte (DVG). Hier kun je publicaties en aankondigingen vinden over onze events zoals seminars, congressen en borrels. Voor andere publicaties zijn nu 6 officiële thema-pagina's aangemaakt; elk

thema kan daardoor beter belicht worden en tot zijn recht komen:

Democratie en Samenleving - DVG

Ethiek en Mensenrechten - DVG

Milieu en Dierenwelzijn - DVG

Skepticisme en Anti-Kwakzalverij - DVG

Onderwijs en Opvoeding - DVG

Atheïsme en Secularisme - DVG

Wij waarderen je bijdrage en mening zeer en hopen dat je actief wilt meedoen op de pagina's die je interesse hebben. Laat je mening horen! Meld je nu dus aan bij één of meerdere van bovenstaande pagina's!

Fabian van Langevelde, voorzitter DVG

Dominee, pastoor of rabbi? (8)

Vervolg van hoofdstuk XII.

Hopen, zeg ik, want ook bij dit onderwerp geldt het: Wij weten niets met zekerheid. We weten alleen, dat er geen enkele redelijke grond is om in onsterfelijkheid te geloven, en daarentegen hooge waarschijnlijkheid voor het tegendeel. 't Verstandigste is derhalve, er volstrekt niet op te rekenen; mocht het dan voor ons weggelegd zijn, dan is 't eene aangename of onaangename verrassing. Laten we in dat geval met GOETHE hopen, God te kunnen overhalen om ons niet in één lokaal te plaatsen met de menschen, die hier vast rekenden op een voortbestaan; verschrikkelijk ware het, zegt hij, daar ieder oogenblik iemand tegen te komen, die zeide: "Ziet u nu wel, mijnheer GOETHE, dat we onsterfelijk zijn? Ja, ik wist het wel, en ik heb het altijd wel gezegd, maar u wou het niet geloven."

We begrijpen, dat GOETHE bij dit vooruitzicht rilde.

HOOFDSTUK XIII.

Na alles wat wetenschap en natuuronderzoek geleerd hebben bezitten we in ons landje nog steeds eenige duizenden van mannen, met zwarte jassen aan hunne ruggen en witte dassen om hunne nekken, die Zondag op Zondag de geloovige schare onthalen op een preek over God, onsterfelijkheid, geloof, berusting, eeuwige zaligheid, enz. enz. — Eenige duizenden van mannen die, om met MIRZA SCHAFFY te spreken:

Nog steeds 't hiernamaals gaan verklaren,
En elken Zondag over dingen staan te preeken,
Waarvan zij even weinig weten als wij zelf.

Sommige van die mannen hebben zich vermomd. Hunne witte dassen hebben ze overgedaan aan afgescheiden dominees of catechiseermeesters, en om hun eigen nek prijkt een modern of nieuwmodisch boordje, edoch het preeken bleef.

Al die mannen beweren afgezanten Gods te zijn en Zijne vertegenwoordigers hier op aarde. Hun is de taak opgelegd,

ons te bidden, alsof God-zelf ons bade: Bekeert u en gelooft het Evangelie!

Velen dier mannen noemen zich *Roomsch-Katholiek*; anderen *Christelijk-Gereformeerd of Afgescheiden*; weer anderen zijn *Doleerende* of onder 't *Kruis*, of *Luthersch of Menist*; een groot aantal noemt zich *Hervormd*, doch splitst zich weer in onderafdelingen van *Orthodoxen, Ethischen, Irenischen, Ethisch-Irenischen, Evangelischen, Groningers* en *Modernen*. De laatste sekte is bovendien weer in evenveel onder-onder-afdeelingen gesplitst als zij leden telt, daar elke moderne dominee iets meer of iets minder modern is dan de collega (ambtsbroeder, noemen ze het) van 't naaste dorp.

En de een vraagt *rogge*, de ander tarwe, een derde eieren of biggetjes, doch allen vragen veel. Bleef het nog maar bij veel vragen, de zaak ware niet zoo heel erg, doch zij krijgen helaas veel. 't Menschdom, dat zich gedurende meer dan 18 eeuwen reeds liet plukken en villen, blijft gewillig offeren aan de zwarte bende. Ontstaan er eenige aarzeling, eenigen twijfel aan 't goede recht dier zwarten, dan is 't voldoende om een witte das te vervangen door een boordje, voorts het alleronmogelijkste en allerkrankzinnigste uit de preek weg te laten, en de offers vloeien weer. Ofschoon de geldelijke offers soms tamelijk groot zijn, bedoel ik deze niet, waar ik over offers spreek, althans niet in de eerste plaats. 't Is waar, de menschenvriend balt de vuist van verontwaardiging, als hij bedenkt, wat voor *nut* het *geld* zou kunnen doen, dat thans, nu het wordt uitbetaald als tractement aan dominee, pastoor of rabbi, slechts *onheil en ongeluk*

Dominee, pastoor of rabbi?

is de titel van een boekje, zonder auteursnaam uitgegeven, maar geschreven door J.G. ten Bokkel, dat in 1890 door de vereniging De Dageraad werd uitgegeven. Het was een groot succes, dat ook veel reacties en polemieken uitlokte. Meer drukken volgden; 47.000 exemplaren werden verkocht. Jan Gerhard ten Bokkel (1856-1932) was jarenlang lid van De Dageraad en is ook auteur voor en redacteur van het gelijknamige tijdschrift geweest. In een nog onvoorspelbaar aantal afleveringen biedt de Redactie u dit grootste succesnummer van onze vereniging ter lezing aan. Hier en daar heb ik eigen noten toegevoegd.

René van Elst,
hoofdredacteur

veroorzaakt. Wat een dorpen bv., die thans van geneeskundige hulp zoo goed als verstoken zijn, zouden een dokter of eene vroedvrouw kunnen bekomen, in ruil voor een paar dominee's. Wat een aantal zieke armen zouden daarenboven een eitje of levertraan kunnen krijgen voor 't geld, dat thans slechts dient om den een of anderen "Eerwaarden Heer" een lui leventje te bezorgen!

Betrekkelijk echter is dat geld bijzaak. Eene groote bijzaak, 't is waar, maar toch bijzaak. Als zij 't eenvoudig in den zak staken en er niets voor deden, we zouden die offers te boven komen. Dat zij echter in ruil voor al dat geld ons karakter bederven, onze zedelijksheidsbegrippen verlagen, ons verstand vermoorden, en, onder 't voorspiegelen van een zalig hiernamaals, ons afhouden van 't zoeken en vinden van het aardse geluk, dat komen we nog in geen honderd jaren te boven.

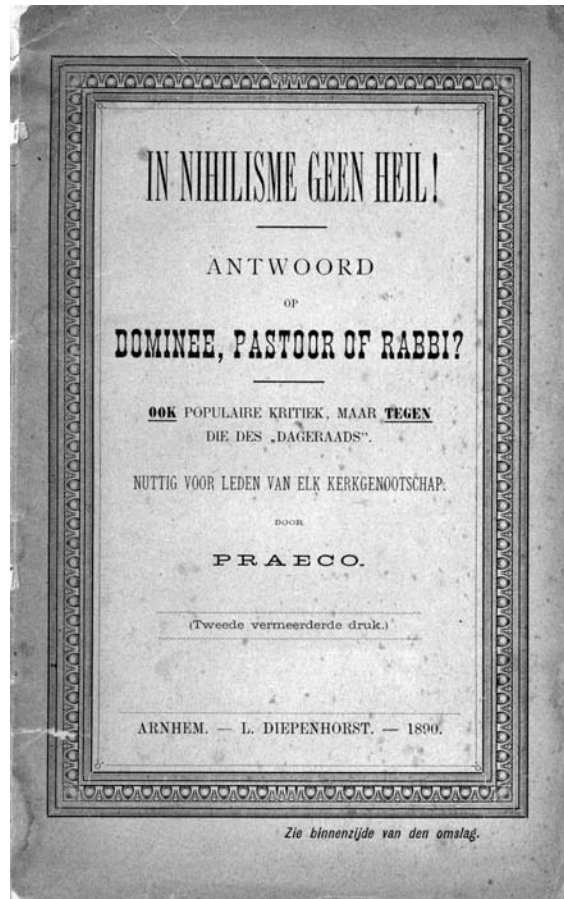
Nederlanders die op Java verblijf honden, en daar genoodzaakt zijn inlandsche bedienden te nemen, trachten hiervoor steeds lieden te huren uit de binnenlanden, die nog niet in de kuststeden in aanraking kwamen met de christelijke Europeesche beschaving. Aan de natuurkinderen uit de binnenlanden hebben zij gewoonlijk eerlijke, trouwe bedienden, terwijl de Javanen uit de kuststeden leugenachtig en valsch worden als — een christen!

De Europeanen die ontdekkingsreizen ondernamen roemen allen de groote eerlijkheid, goede trouw en bovenal de gastvrijheid die zij bijna zonder uitzondering in alle, nog niet door Europeanen bezochte streken aantreffen.

Uitzondering vormden slechts de enkele, nog geheel wilde en onbeschaafde volksstammen die zich om de een of andere oorzaak aan het eten van menschevleesch hadden gewend, en daardoor soms bloeddorstig en wreed waren.*)

*) Vele menschenetende stammen gebruiken alleen dan menschevleesch, wanneer zij in een oorlog mannen van een vijandigen stam hebben verslagen en gedood. Ofschoon 't ons eene barbaarsche en verkeerde gewoonte schijnt te zijn, stemmen we volkomen in met MONTAIGNE, die het menschen-eten na een veldslag minder afschuwelijk vindt, dan het in koelen bloede tegen elkaar optrekken met het doel elkaar te vermoorden, vóór den veldslag.

Roerend is het te lezen van de deugden en natuurlijke onbedorvenheid, vergelijkenderwijs gesproken, van de bewoners der *Sandwich-eilanden*, van *Java*, van 't vaste land van *Amerika* en ook van de Amerikaansche eilanden, de weinige menscheneters uitgezonderd. Waren die natuurvolken echter eenigen tijd in aanraking met

Een brochure van 48 pagina's uit 1890 met theïstische kritiek op het boekje van Ten Bokkel. De auteur 'Praeco' was Petrus Nielen.

christenen, dan verdwenen alle goede eigenschappen, en zij werden handelaars, bedriegers, rovers en leugenaars als — christenen!

Aandoenlijk is het te lezen, met hoe groote vertrouwelikheden en eerbied de bewoners dier landen hunne bezoekers tegemoet kwamen en hen voorzagen van levensmiddelen en goud; hoe b.v. de zeer beschaafde inwoners van *Peru* kinderlijk genoeg waren, de Spanjaarden in te halen en te onthalen, meenende met *menschen* te doen hebben, en niet wetende dat het slechts *christenen* waren!

Eenige jaren later wisten ze het, maar toen was het te laat. Toen was hunne beschaving vernietigd, hunne steden verwoest, hunne huizen geplunderd, hunne vrouwen en dochters op de bij christenen gebruikelijke wijze behandeld, en zij zelven gedoemd om doodgemarteld te worden in de goudmijnen. Toen kenden zij de christenen en het christendom!

't Is mogelijk dat het christendom goede hemelburgers kweekt, maar zeker is het dat het slechte aardbewoners maakt. Zelfs *Jezus*,

die toch volgens de beschrijving in de Evangelieën zeer gunstig afsteekt bij zijne zoogenaamde volgelingen, prijst bijna nergens deugden aan, schrijft nergens burgerlijke plichtsbetrachting voor. Het "geeft des keizers wat den keizers is" kan beschouwd worden als zijne meest krasse uitspraak in dezen, en is toch eenvoudig een listig uitwijken voor eene duidelijke vraag. Wel is waar ligt het voorschrijven van huiselijke en maatschappelijke deugden verscholen in het algemeen liefde-gebod, doch de ondervinding leert dat eene afzonderlijke aanprijzing niet overbodig ware geweest. Het "God boven alles" voert tot zulke vreemde liefdes-uitingen, als verbranden enz., dat eene duidelijke aanwijzing *hoe* die liefde moet getoond worden heel wat ellende en martelingen had kunnen voorkomen.

Wanneer ik genoodzaakt werd mijne lang niet leelijke vrouw geheel alleen eene voetreis te laten maken van b.v. 200 uren, en ik mocht zelf uitkiezen in welk land zij dat doen zoude, dan zou ik er niet aan denken om een christelijk land te kiezen. En gij de uwe ook niet, als ge uwe vrouw lief hebt. We zouden, de tijgers buiten aanmerking gelaten, haar b.v. laten reizen in de binnenlanden van *Java*, en er zeker van kunnen zijn, dat ze daar elken avond vriendelijk en gastvrij in een of anderen kampong werd opgenomen, en voorzien van alles wat zij noodig had. In sommige kampongs zoude het de inwoners moeilijk vallen haar veel te geven, daar zij arm zijn, tengevolge van 't Nederlandsche

roof-systeem, maar voor een avondeten zoude men toch zorgen.

Gij merkt wel, 't wordt hoog tijd om daar nog wat zendelingen heen te sturen, om die menschen te verchristenen!

In de geheele christelijke maatschappij zien we in 't gunstigste geval slechts eene afwezigheid van strafbare ondeugden, terwijl bepaalde deugden, als eerlijkheid, goede trouw, gastvrijheid, medelijden enz. nog wel niet geheel afwezig, maar toch schaarsch zijn als vleesch op de tafel van een arbeider. Steeds blijkt het makkelijker, *f* 1000 bij elkaar te trommelen voor eene illuminatie of feestviering, dan *f* 100 voor onze armen.

De geloovigste thans levende natie zijn de luie, domme, onbeschaafde, trotsche, wreede en diefachtige Spanjaarden.

HOOFDSTUK XIV.

Als een vader van zijne kinderen redelijke en mogelijke dingen eischt, zullen ze gewoonlijk trachten hem te gehoorzamen. Maar als hij met en benevens die mogelijke dingen ook tal van onmogelijke en onzinnige dingen vraagt, zullen de kinderen zachtjes aan zich gaan gewennen om alle bevelen onuitgevoerd te laten, en in gedachten althans met vader een loopje gaan nemen.

Dit nu zien we bij de christelijke voorschriften. Als iemand u op den linkerwang slaat, biedt hem ook de rechter, zegt JESUS. Als iemand uwen rok neemt, geef hem ook den mantel. Dwingt hij u, ééne mijl met hem te gaan, ga met hem twee mijlen.

Ik beweer dat het opvolgen dier voorschriften krankzinnig en onrechtvaardig zoude zijn. Sommige dominees leggen natuurlijk uit dat er heel iets anders bedoeld is, maar me dunkt dat de voorschriften duidelijk genoeg zijn. Iemand echter, die ze trachtte op te volgen, zou spoedig niet vele mantels meer te geven hebben. Engelen zouden 't misschien kunnen doen, maar een mensch die trachtte zijn leven naar deze geboden in te richten, zou een grooten lummel genoemd worden.

En terecht. Niet lummelachtigheid behoort het richtsnoer onzer daden te zijn, doch rechtvaardigheid en liefde tot den naaste. Toonen we die, door de brutale en oneerlijke menschen in alles te-wille te zijn? De rechtvaardigheid eischt, dat iemand, die onzen rok neemt, naar de gevangenis marcheert, en hij die een ontvangen klap opeet voor zoete koek, bezit een hondsche en slaafsche karakter. We toonen meer naastenliefde door den dief te laten inrekenen en den vechtersbaas zijne liefhebberij krachtig af te leeren, dan door ze daarin aan te moedigen, daar ze in dit geval direct van ons naar onzen buurman zouden gaan, om daar hetzelfde spelletje uit te halen.

't Spreekt van zelf dat soms door grootmoedigheid een dief verbeterd zal kunnen worden, maar in eene maatschappij waar het gewoonte werd, dieven nog een extratje meê te geven, zou 't er gauw erg Spaansch gaan uitzien. Voor *menschen* is 't voorschrift zeer onpractisch, en, zooals ik reeds zeide, zeer onrechtvaardig.

Toch wordt deze "wijze les" door dominee en pastoor hunne kudde als probaat voorgesproken, natuurlijk voor zich zelve het voorbehoud makende, er niet naar te handelen. Ook de "kudde" voelt dat het dwaasheid zoude zijn, dergelijke lessen op te volgen, en roept nog steeds bij diefstal om een politieagent. *Direct* kwaad doet de preek derhalve niet, doch groot is het *indirecte* kwaad, daar wij er ongemerkt toe komen, om alle eischen en voorschriften, als "niet zóó gemeend" te gaan beschouwen. Wordt den volgenden Zondag gepreekt over naastenliefde, dan hoort men ook deze preek met alle kalmte aan, doch denkt er zelfs niet aan, zich in 't dagelijksch leven er aan te storen, vooral niet als ook dan weer alles bedorven wordt door het domme en onmogelijke: Hebt uwe vijanden lief.*)

*) Confucius (551 vóór Christus) leerde: "Men moet haat en beledigingen met billijkheid, en weldaden met weldaden vergelden." Dat is veel menschkundiger en *rechtvaardiger*.

Op deze wijze wordt zachtjes aan het leuteren over goede werken, en het luisteren naar die leuterpraatjes, geacht geheel voldoende te zijn. 't Gevolg is, zooals we zagen, dat in de meeste huiselijke en maatschappelijke deugden de christenen ver beneden de meeste heidenen staan.

Het vrome Bristol en 't godzalige Liverpool werden voor minder dan 100 jaren openlijk rijk door den wreeden slavenhandel. En ook onze vrome voorvaders verdienden (!) menig millioen door den handel in "het zwarte vee". We raken gewoon aan huichelarij, en nemen ze niet meer kwalijk. Dat dominees

steeds door "den Heer" geroepen worden naar de plaatsen met de hoogste tractementen, wekt onzen lach- en spotlust op, doch we blijven die dominees beschouwen als onze voorgangers op den weg van het goede. Nu ja, Christelijk goed!

Zoude op den duur het karakter niet bedorven worden door dergelijke opvoeding? En de zedelijkheids-begrippen verlaagd?

Daar komt nog bij de voortdurende zelfvernederings door al dat bidden en fleemen, om God te bewegen ten onzen behoeve af te zien van een opgevat plannetje. Geloofden die bidders nog aan de macht van het gebed, 't zou misschien een bewustzijn van kracht en flinkheid geven. Doch steeds wordt er gebeden om zaken, die volgens den gewonen loop der natuur misschien toch wel zouden gebeuren. Voor een almachtig God is 't bijvoorbeeld niets moeilijker om een dood kind levend te maken, dan om een ziek kind te herstellen; niets moeilijker om een afgeschoten of afgesneden been weer te laten aangroeien, dan om een typhuslijder weer beter te maken. — Dominee past echter wel op, nooit voor de eerstgenoemde zaken te bidden, daar hij zeker weet, dat telkens en telkens weer een nieuw voorbeeld van niet-verhoorde gebeden 't gevolg zoude zijn. Voor een zieke bidt hij echter met 't meeste genoegen; een zieke kan herstellen, en dan lijkt het eene gebedsverhooring. Elk gebed is eene krankzinnige daad.

Wordt vervolgd.

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel:

het bevorderen van het vrijdenken.

Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid daarbij strevend naar:
  - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
  - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
  - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
  - menselijke waarde,
  - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
  - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-
pagina's

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een regiokring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden – respect voor andere levende wezens en het milieu